

Memoriari, Hezkuntza Historikoari eta Bakearen Eraikuntzari buruzko koadernoak

6. zk.

Euskadiko historia irakasteko orientabideak eta baliabideak, indarkeria deslegitimatzen laguntzeko

Cristina Pena Mardaras
Ángela Bermúdez Vélez
Izaskun Sáez de la Fuente
Galo Bilbao Alberdi
Jesús Prieto Mendaza

Deusto

Centro de Ética Aplicada
Etika Aplikatuko Zentroa

Euskadiko
Gazteriaren
Kontseilua
—
Consejo de
la Juventud
de Euskadi

Memoriari, Hezkuntza Historikoari eta Bakearen
Eraikuntzari buruzko koadernoak, 6. zk.

1. edizioa, 2020ko abendua

© Azaleko irudia: www.shutterstock.com

© Publicaciones de la Universidad de Deusto
Posta kutxa 1 — 48080 Bilbao
posta elektronikoa: publicaciones@deusto.es

ISBN: 978-84-1325-126-4

Eskerrak ematea

Bereziki eskerrak eman nahi dizkiegu Ikaskuntza Komunitatean parte hartzen ausartu ziren gazteei, beren gogoeta eta galderekin lan hori eta geure ikaskuntza elikatu zituztelako.

Euskadiko Historiaren eta Bakearen Eraikuntzaren Irakaskuntzari buruzko Ikaskuntza Komunitatea Eusko Jaurlaritzaren dirulaguntza izendunaren laguntzari esker egin zen. Hain zuzen ere, honako xede honetarako eman zen laguntza: «Euskal Autonomia Erkidegoko Administrazioaren, Deustuko Unibertsitatearen, Mondragon Unibertsitatearen eta Euskal Herriko Unibertsitatearen arteko Esparru Akordioa, unibertsitateek Bizikidetzaren eta Giza Eskubideen 2017-2020ko Planari egindako ekarpen partekatua diseinatu, garatu eta gauzatzeko».

Sumarioa

Sarrera	6
1. Hurbilketa kritikoa dauden materialetara	8
1.1. <i>Herenegun!</i> inguruan sortutako eztabaida publikoa eta haren problematika	11
1.2. <i>Herenegun!</i> eta <i>Terrorismoa Espainian</i> unitate didaktikoen azterketa	14
1.2.1. Planteamendu pedagogikoa: balioetan oinarritutako hezkuntza vs. kontzientzia historikoaren hezkuntza . . .	14
1.2.2. Edukiak	18
a) ETaren sorreraren aurrekariak eta testuinguruari buruz	18
b) Terroria erabiltzeko aukerari buruz	20
c) Herritarren jarrerari buruz	22
d) Biktimak ikusarazteari buruz	24
e) Erantzun politikoari buruz	25
f) Hizkuntzaren erabilerari buruz	26
1.3. Azken balorazioa eta indarkeria deslegitimatze ikuspegi pedagogiko baterako proposamena, memoria barne hartuko duena	29
2. Gure planteamendu pedagogikoaren aplikazio bat	31
2.1. Gertakariak testuinguruan jartzea: hiru maila	32
2.1.1. 1. maila (Mikro): biktimizazio-gertakari zehatzen testuinguru historikoa	35
a) Aldez aurreko gogoetak	35

b) «Historiaren memorializazioaren» eta «memoria- ren historizazioaren» adibide-ariketa batzuk	41
2.1.2. 2. maila (Meso): Euskadin izandako indarkeriaren his- toria hurbila testuinguruan jartzea	49
a) Sintesi historikoa.	50
b) Denbora-lerroa	55
2.1.3. 3. maila (Makro): Euskal gatazkaren eta indarkeriaren testuinguru historikoa.	58
2.2. Indarkeriaren adierazpena aztertzeko gako narratiboak	62
a) Gatazka eta indarkeria identifikatzea / bereiztea.	63
b) Indarkeria justifikatzen duen / ez duen esparru narratiboa	64
c) Narratiben monismoa / pluralismoa	66
d) Biktimen esperientzia eta ikuspuntua baztertzea / zentral- tasuna ematea	67
e) Indarkeriazkoak ez diren aukerak ezkutatzea / ikusaraztea	68
f) Biktimagileen ardura lausotzea / esplizitatzea	69
g) Indarkeria bultzatzen eta sostengatzen duten gizarte-egi- turen abstrakzioa egitea / ikusaraztea.	70
h) Indarkeriaren kostuak eta ondorio suntsigarriak ezkuta- tzea / adieraztea.	71
i) Indarkeriaren irabaziak ezkutatzea / ikusaraztea	72
j) Iragana eta oraina deskonektatzea / konektatzea	73
2.3. Proposatutako ariketen atzean dauden hezkuntza historikoko kasu pedagogiko batzuk	74
3. Gomendatutako baliabide pedagogikoak	77
3.1. Baliabide bibliografikoak	77
3.2. Ikus-entzunezko baliabideak	79
Erreferentziak.	81

Sarrera

2019ko urritik 2020ko ekainera bitartean, Deustuko Unibertsitateko Etika Aplikatuko Zentroak (EAZ) eta Euskadiko Gazteriaren Kontseiluak (EGK) gazteekin landutako ikaskuntza-komunitate bat gidatu zuten, azken mende erdian Euskadin izandako motibazio politikoko indarkeriari buruz gazteek egindako galderak eta hausnarketak aztertzeko. Komunitate horren helburuetako bat indarkeria horren historia belaunaldi berriei nola irakats dakiekeen identifikatzea zen, indarkeria deslegitimatzen eta bake-kultura eraikitzen laguntzeko.

Ikaskuntza-komunitatearen emaitzak hiru koadernotan bildu dira: lehenengoan, hezkuntza historikoak indarkeria deslegitimatzeko egindako ekarpenetara hurbilketa kontzeptuala egin da; bigarrenean, ikaskuntza-komunitateak jarraitutako prozesuaren sistematizazioa jaso da; eta koaderno honetan, serieko hirugarrenean, gomendio eta baliabide pedagogikoen multzoa eskaintzen da, Euskadin berriki gertatutako indarkeriaren historia irakasteko.

Gomendio eta baliabide horiek 1. eta 2. koadernoetan modu teoriko eta aplikatuan azaldu ditugun planteamendu pedagogikoaren ideia nagusietako batzuk islatzen dituzte: a) azalpen historikoa eta gogoeta etikoa bateratzea posible eta desiragarria dela; b) hezkuntza historikoa ez dela iraganari buruzko ezagutzak transmititzea soilik, pentsamendua eta kontzientzia historikoa garatzea ere badela; eta c) hezkuntza historikoak elkarriketan jarri behar dituela indarkeriazko iraganari buruzko historia eta memoria, bi estrategia paraleloren bidez: oroimenaren historizazioa eta historiaren memorializazioa.

Koaderno honen irismena apala da nahitaez. Gure asmoa ez da proposamen pedagogiko zehatzak eskaintzea. Etorkizun hurbilean lortzea espero dugun helburua da hori. Lehenik eta behin, Euskal Herrian berriki gertatutako indarkeriaren historia irakastea zer den erakutsi nahi dugu, 1. eta 2. koadernoetan konbikzio eta ondorio gisa adierazi dugunetik abiatuta. Hala ere, uste dugu ekarpen horiek, mugatuak izanda ere, berriak direla, indarkeriazko iraganari buruzko azalpen historikoa ematen dutelako, Euskal Herrian orain arte garatutako hezkuntza-prozesuetan gutxi landu dena.

Koaderno honek hiru atal handi ditu. Lehenengoan, historiaren irakaskuntzarako bi material berritara modu kritikoan hurbiltzea proposatu dugu: *Herenegun!* eta *Terrorismoa Espainian* unitate didaktikoak. Azterketa konparatu baten bidez, haren elementu berriak eta aurrerapen garrantzitsuak aipatuko ditugu, baina baita muga batzuk ere, lan egitea eskatzen dutenak. Bigarren atalean, gure planteamendu pedagogikoa bi estrategiaren bidez aplikatzen dugu, memoriaren historizazioaren eta historiaren memorializazioaren bidez: a) motibazio politikoko indarkeriaren testuinguru historikoa (hiru mailatan, mikro, meso eta makro); eta b) indarkeriazko iraganari buruzko narratiben azterketa kritikoa. Azkenik, hirugarren atalean, irakasleek beren prestakuntzarako edo gelan gazteekin lan egiteko erabil ditzaketen baliabide pedagogikoen zerrenda eskaintzen dugu. Historiari, etikari eta pedagogiari buruzko baliabide bibliografikoak eta ikus-entzunezkoak sartu ditugu, baita baliabide bibliografikoak eta fikziozko ikus-entzunezkoak ere.

Espero dugu koaderno hau onuragarria izango dela Euskal Herriko historia hurbila modu batera edo bestera irakasten duten irakasleentzat, bai bigarren hezkuntzako eta batxilergoko ikasgeletan, bai unibertsitate-hezkuntzan, bai hezkuntza ez-formaleko hainbat gunetan.

Hurbilketa kritikoa dauden materialetara

Orain arte, iragan hurbila lantzeko biktimizazio-memoria pertsonalak lehenetsi ditu Euskadiko hezkuntza-estrategiak, azpian dauden prozesu historikoen azterketaren gainetik. Biktimen ikuspuntua bakerako hezkuntzaren ardatz nagusitzat hartzea ezinbesteko eskakizun etikoa dela uste badugu ere, gure proposamen pedagogikoan —1. koadernoan oinarritu den bezala—, historiaren eta memoriaren arteko artikulazio egokia ere alde batera utzi ezin den elementua da, ikasleek indarkeria deslegitimatzen duen kontzientzia historikoa eraiki ahal izateko.

Indarkeriazko iragana lantzeko hezkuntza-proposamen gutxik jasotzen dute testuinguru historikoa. Horregatik, azken urteotan Historia eta Gizarte Zientzietako irakasgaietarako materialak prestatzea urrats garrantzitsua izan da, zalantzarik gabe. *Herenegun!* unitate didaktikoa eta *Terroismoa Spainian* gaiari buruzko unitate didaktikoak dira. Jarraian, haien azterketa kritikoa egingo dugu, haien indarrak eta ahuleziak adieraziz.

Herenegun! unitate didaktikoak, Eusko Jaurlaritzako Giza Eskubideen, Bizikidetzaren eta Lankidetzaren Idazkaritza Nagusiak kudeatuak, sarrerako esparru historiko bat du irakasleentzat, hainbat hamarkadatan antolatutako bost dokumentalez osatua, hainbat eragileren testigantzekin eta DBHko 4. mailako eta Batxilergoko 2. mailako ikasleentzako bi koadernorekin¹. Historia irakasgaiaren Memoria

¹ Ikastetxeetan gauzatu gabe dago oraindik azken bertsioaren eta proba pilotu baten hedapen publiko osoa, Covid19aren pandemiak atzeratu duelako.

Hurbilari (1960-2018) dagokion aldian txertatzeko proposamen gisa planteatu da.

Bestalde, eta «Terrorismoaren memoria eta prebentzioa» hezkuntza-proiektuaren izenpean, *Terrorismoa Espainian* gaiari buruzko unitate didaktikoek (2018an eta 2020an argitaratuak) —Barne eta Hezkuntza Ministerioek², Terrorismoaren Biktimen Memoriarako Zentroak eta Terrorismoaren Biktimen Fundazioak diseinatuak— materialak ematen dizkiete ikasleei eta irakasleei, Geografia eta Historia irakasgaiaren barruan, terrorismoarekin zerikusia duten hainbat gai azaltzeko. DBHko 4. mailakoa gelan lau saio egiteko pentsatuta dago, saio bakar baterako egokitutako bertsio laburtua izan ezik. Haren helburu nagusia biktimen testigantza hainbat autonomia-erkidegotan ikasgeletara eramateko esparru izatea eta biktimagileen ardura nabarmentzea da (López Romo, 2020). Bestalde, Batxilergoko 2. mailako unitate didaktikoak —2014ko abenduko Errege Dekretuaren arabera— demokraziaren aurkako mehatxu terroristaren azterketa du ardatz³. Unitate hori lau saiotan ere garatu daiteke monografikoki sakontzeko: lehenik, terrorismoaren eta haren ondorio sozial nagusietako batzuen definizioan; ondoren, diktadura frankista auzitan jartzean, ekintza terroristak justifikatzeko mekanismo gisa; hirugarrenik, Trantsizioko urte nahasietan; eta, azkenik, demokraziaren finkatze-aldian, «sustrai erlijiosoko fanatismoari» arretea berezia ematen zaion fasean⁴.

² 2018an DBHko 4. mailako unitate didaktikoa argitaratu zenean, Hezkuntza, Kultura eta Kirol Ministerioa zen. 2020an, Batxilergoko 2. mailako unitate didaktikoa amaitu zenean, Hezkuntza eta Lanbide Heziketa Ministerioa zen.

³ Ikasleei hiritartasun demokratikoa eta kontzientzia zibiko arduratsua izateko ahalmena ematen dieten gaitasunen garapenaren zerbitzura, unitate didaktiko honen edukia 11. multzoarekin (frankismoaren amaiera: ezegonkortasun politikoa; kanpoko zailtasunak; nazioarteko krisi ekonomikoaren ondorioak) eta 12. multzoarekin (gobernu konstituzionalak; terrorismoaren arazoa; 1981eko huts egindako estatu-kolpea) lotzen dira. Irizpide kronologikoaren arabera, unitate didaktiko hau ikasturteko azken hiruhilekoan eman behar da.

⁴ Bi unitate didaktiko horiez gain, beste bat sortu da Mundu Garaikidearen Historiarako (Batxilergoko 1. maila), «Nazioarteko terrorismoa mundu garaikidean» izenekoa, eta ez da koaderno honetan landuko, haren gaia ez datorrelako bat gure aztergaiarekin eta Euskadiko gatazka eta indarkeria ardatz dituen gure proposamen pedagogikoarekin. Bestalde, balio etikoen arloan unitate labur bat sartu da DBHko 1. mailarako, «Azal ikusezin bat terrorismoaren aurka», eta beste bat DBHko 4. mailarako, «Terrorismoaren biktimak eta giza eskubideak». Lehenaren ardatzak hauek

Esan dugun bezala, bi hezkuntza-material horiek aurrerapauso handia dira. Hala ere, koadernoko atal honetan horien azterketa kritikoa egiten dugu, Ikaskuntza Komunitatean garatu dugun hezkuntza historiko eta etikoaren esparru kontzeptualetik abiatuta. Hasiera batean, *Herenegun!* unitate didaktikoari buruzko eztabaida publikoa izango dugu ardatz. Proposamen didaktiko hori bakarrik hartu dugu kontuan, izan ere, *Terrorismoa Espainian* unitate didaktikoak, oraingoz behintzat, ez du horrenbesteko eztabaidarik eragin. Ondoren, ikuspegi pedagogikoari eta material bakoitzaren edukien tratamenduari buruzko gaiak aipatuko ditugu eta, amaitzeko, gogoeta batzuk egingo ditugu, historia irakasteko orduan indarkeria deslegitimatzeko memoria nola integratu azaltzeko. Horrekin, aurrera egin nahi dugu hezkuntza historikoak gaur egungo euskal testuinguruan izan dezakeen eta bete behar duen eginkizunari buruzko eztabaidan, bai eta haren jardunbide pedagogikoa berritzen lagundu ere.

dira: giza duintasuna, pertsona guztiek duten aldetik, eta giza eskubideak, babes-mekanismo nagusi gisa; esparru horretan, terrorismoa haren urraketa nabarmenenetako bat da, eta ikasle bakoitzak giza duintasunaren unibertsaltasuna zaintzen eta babes-ten nola lagundu dezakeen jakiteak duen garrantzia azpimarratzen da. Bigarrenak, 1948ko Giza Eskubideen Adierazpenak «gizateriarentzat oraindik amaitu ez den aurrerapen etikoko prozesu bat ireki zuela» azpimarratu ondoren, honako hau nabarmentzen du: terrorismoak, biktimak sortzean, zer neurritan urratzen dituen eskubide horiek eta, horren aurka egiteko, erakunde demokratikoek «ezin dituztela giza eskubideak urratuko dituzten arauak sustatu edo babestu, hala nola, tratu anker edo irain-garriak edo «gerra zikin» (terroristei erasotzeko jarduera terroristak erabiltzea) deituriko jardunbideak». Hausnarketa osatzeko, biktimen erresilientzia-gaitasunek eta indarkeriaren aurkako gizarte-mobilizazioak ikasleengan izan beharko luketen oihartzuna jasotzen da, beldurra eta axolagabetasuna ezaugarri dituen habitat batean. Halaber, Batxilergoko 1. mailako Filosofia irakasgairako materialak sortu dira: «Argumentazioa terrorismoaren erantzun gisa», eta Batxilergoko 2. mailako Psikologia irakasgairako, «Norbanakoaren erradikalizazioa».

1. KOADROA

***Herenegun! eta Terrorismoa Espainian* unitate didaktikoek eskainitako hezkuntza-materialen laburpena**

	<i>Herenegun!</i>	<i>Terrorismoa Espainian</i>
Helburua	Memoria Hurbilari (1960-2018) dagokion aldia Euskal Autonomia Erkidegoko (EAE) DBHko 4. mailako Geografia eta Historiako eta Batxilergoko 2. mailako Historiako curriculumean sartzea.	Hezkuntza-proiektu zabalago baten barruan sartuta, Terrorismoaren <i>Memoria eta Prebentzioa</i> izenekoak terrorismoaren ondorio tragikoez kontzientziaztea du helburu, terrorismoaren gaitzespena eta deslegitimazioa sustatuz. Unitate didaktikoak DBHko 4. mailako Geografia eta Historiako eta Batxilergoko 2. mailako Historiako programazioan daude sartuta.
Hartzaileak	Irakasleak	Irakasleak eta ikasleak
Materialak	5 koaderno: — Aurkezpena. — Irakasleentzako esparru historikoa. — DBHko 4. mailarako lan-plana. — Batxilergoko 2. Mailarako lan-plana. — Dokumentazio osagarria. — Ordubeteko 5 dokumental.	— CDBHko 4. Mailarako 4 saioko koadernoak. — 1 saioko laburpen-koadernoak (DBHko 4. maila). — Batxilergoko 4. mailarako 4 saioko koadernoak.

Iturria: egileek egina.

1.1. ***Herenegun!* inguruan sortutako eztabaida publikoa eta haren problematika**

Herenegun!-en proposamenak eztabaida handia sortu du Euskadin. Kritikariek, batez ere biktimen erakunde batzuek, salatzen dute materialak ez diotela biktimen ikuspuntuari merezi duen lekua ematen, ETaren (Euskadi eta Askatasuna) historia «zuritzen» dutela, eta talde terroristaren erantzukizunak «arintzen» dituztela. Ezaugarri horiek «gatazkaren teoria» sendotuko lukete. Teoria horrek ETaren⁵ historia eta indarkeria

⁵ 2018ko urriko azken bi asteetako *El Correoko* artikulua askok azaltzen dute kritika hori.

justifikatzen ditu, bi alderdiren arteko gatazka baten testuinguruan jartzan dituelako, bakoitza bere biktimekin eta sufrimendu berdintsuekin. «Gatazkaren teoria» horrek ETaren indarkeria beharrezkoa eta saihestezina zela (frankismoaren aurka, Estatuaren errepresioari erantzuteko, euskaldunen eskubideak defendatzeko, etab.) adierazten duen historia irudikatzen duela argudiatzen da, indarkeria bera justifikatuz eta ETaren terroreaketiko erantzukizuna denek dutela ondorioztatuz.

Kritika horietako batzuek modu egokian adierazten dituzte jatorrizko bertsioaren —gerora zuzendua— ikus-entzunezko materialan zenbait joera, indarkeria justifikatuko luketenak. Hala ere, irakasleentzako testuinguru-koadernoak laburpen historikoa eskaintzen du, ETaren indarkeriaren sorrera eta garapena kokatzeko aukera ematen duena haren jarrerak, ekintzak eta aldaketak kokatzen diren prozesu sozial, politiko eta ekonomikoak aztertuz. Egileek ez dute ETaren erantzukizuna arintzen duen jarrera distantziakiderik hartzen; aitzitik, ETaren indarkeriaren pisurik handiena adierazten dute, eta bidegabe eta beharrik gabe eragindako kaltea nabarmentzen dute. Azterketa historikoak ETaren planteamendu ideologikoen eta Euskadiko erakunde politikoak eta gizarte-baldintzen garapenaren arteko inkongruentzia justifikatu beharrean, erakutsi egiten du. Horrekin, indarkeriaren ustezko beharra eta saihetsezintasuna indargabetzen dira, eta biktimagileen arduraz jartzen da arreta. Horregatik, koaderno horrek indarkeriaren erabilerari buruzko balorazio etikoak azalpen historiko batean kokatzeko betebeharrari erantzuten dio.

Nolanahi ere, planteatutako eztabaidak hainbat arazo ditu hezkuntza historikoaren ikuspegitik. «Gatazkaren teoria» izenekotik ihes egiteko, *Herenegun!*-en kritikari batzuek eskatzen dute ez hitz egiteko gatazkaz, ez «nahasteko» ETaren historia frankismoaren errepresioarekin, tortura-salaketekin, poliziaren errepresioarekin edo Askapenerako Talde Antiterroristen (GAL) eta eskuin-muturreko beste talde batzuen indarkeriarekin, «horren guztiaren arteko lotura balego bezala» (Gil, 2018). Hauxe eskatu dute: «ETaren terrorismoaren historia biktimengan arreta jarritz (biktimengan bakarrik) eta Euskal Herriaren historiako beste gertaera garrantzitsu batzuen testuinguruan jarritz kontatzeko». Erreklamazio horien azpian ideia hau dago: «Euskadin ez da gatazkarik izan, Trantsizioaren hasieratik euskaldunen bakearen eta askatasunaren aurka eraso duen agente bortitz bakarra ETA bera da». Kritika erradikal horrek ETaren indarkeriarekin zeriku-

sia duen edozein gatazka ukatzen du, eta agerian uzten du azalpenaren eta justifikazioaren arteko nahasmendu problematikoa. Justifikazioa bitarteko eta helburuen, gizarte-baldintzen eta giza arduraren eta kausalitatearen eta beharraren arteko lotura arrazoitzeko modu berezia da. Azalpen historiko batzuek justifikatzea dute xede, baina ez dute denek justifikatzen. ETaren indarkeria-aldiaren berreraikitze historikotik ezin dira bereizi errepresio frankista, diktadurarekiko aurkakotasuna, krisialdiaren eta suspertze ekonomikoaren zikloak, euskal autonomiaren edo independentziaren inguruko gatazka identitario eta politikoa, edo Estatuko Segurtasun Indarren botere-abusuak. Azalpen horretan ez daude bi talde monolitiko, askotariko aktoreak baizik, jarrerak hartu eta erlazioak ezarri zituztenak, eta denboran zehar aldatuz joan zirenak.

Azaldu, ulertu, justifikatu eta partekatu aditzen zentzua bereizi behar da, honako taula honetan adierazten den bezala:

2. KOADROA

Azaldu, ulertu, justifikatu eta partekatu aditzen kontzeptualizazioa

AZALDU	ULERTU
Kausak, ondorioak eta erlazioak ezartzen ditu.	Motibazioen esparruan barneratzea du xede.
JUSTIFIKATU	PARTEKATU
Jarrera edo ekintza bat moralki legitimotzat jotzea esan nahi du.	Norbait leku horretan egonez gero gauza bera egiteko prest legokeela adierazten du.

Iturria: egileek egina.

Gertaera batzuk beren testuinguruan «azaldu» daitezke eta «azaldu» behar dira; are gehiago, «ulertu» egin daitezke egileak haiek egitera eraman dituzten arrazoiak; baina horrek ez du esan nahi, inola ere, gertaera horiek justifikatu egin behar direnik, eta are gutxiago haiekin bat etorri. Indarkeriaren azpian dagoen gatazka politiko eta identitarioa aitortzeak, berreraikitzeak eta azaltzeak ez du zerikusirik indarkeria justifikatzearekin. Indarkeria —bere aurrean judizio etiko zorrotz bat har dezakegu, moralgabea eta bidegabea dela gaitzesten duena— azaldu beharreko

fenomeno sozial eta historikoki konplexua dela adierazten du. Planteamendu hori funtsezkoa da nola sortu eta garatzen den, zein faktorek eusten dioten eta zeinek ahultzen duten ulertzeko. Kausazko erlazioak berreraikitzeak ez du aktoreen ardura ukatzen. Aitzitik, aukera ematen du azaltzeko nola, testuinguru gatazkatsu batean kokatuta eta horrek eraginda, aktore batzuek nahita eta estrategikoki hautatzen duten indarkeria erabiltzea beren interesetan aurrera egiteko, eta beste batzuek ez. Azalpen historikotik abiatuta, eragile historikoen arduratik eratorritako erantzukizunak epaitu ditzake gogoeta etikoak. Horregatik, ezin dira parekatu iraganeko azalpena eta indarkeriari buruzko aldeko iritzi etikoa.

1.2. ***Herenegun! eta Terrorismoa Espainian* unitate didaktikoen azterketa**

Jarraian, bi proposamen didaktiko horiek aztertuko ditugu, haien planteamendu pedagogikoa eta edukiak kontuan hartuta, haien ahuleziak detektatzeko eta historiaren irakaskuntzak indarkeria deslegitimatzeko laguntzeko zer elementu behar diren argitzeko.

1.2.1. ***Planteamendu pedagogikoa: balioetan oinarritutako hezkuntza vs. kontzientzia historikoaren hezkuntza***

Bai *Herenegun!* unitate didaktikoak eta bai *Terrorismoa Espainian* unitate didaktikoak, irakasleentzako edo irakasle eta ikasleentzako baliabide-eskaintza askotariko baten bidez, gertatutakoaren historiari heldu diote, antzeko ikuspegi pedagogiko batetik: balioetan oinarritutako hezkuntzatik.

Herenegun! unitate didaktikoan, dokumentaletan jasotako testigantza pertsonaletara mugatzen da ikasleei eskaintzen zaien materiala. Laburpen historikoa irakasleei soilik zuzenduta dago eta, horrela, ikasleari esparru baliokide bat kentzen zaio, testigantzak kokatzen eta interpretatzen laguntzeko ezinbestekoa dena. Jatorrizko bertsioa aurkeztu eta hilabete batzuetara, Eusko Jaurlaritzak edukia salatu zutenei eta testuetan eta, batez ere, bideoetan, zuzenketak planteatu zituztenei materialen bertsio eguneratu eta zabaldua bidali zien. Dokumentalen bertsio berriak dezente hobetzen du jatorrizko bertsioa, hautatutako aktoreen laginari dagokionez, biktimen,

ETako kide ohien eta ordezkari politiko eta instituzionalen testigantza gehiago jasotzen dituelako. Gainera, materialaren helburua indartzen saiatzen da —gogoeta honetan behin baino gehiagotan azpimarra-tuko den bezala, balioetan heztear du ardatz, ez kontzientzia histo-rikoan heztear—, hogeit minutuko dokumental bakoitzaren hasieran errepikatzen den mezu honekin: «Uste sendo bat ere ez dago per-sonaren balioaren eta giza duintasunaren gainetik. Giza eskubideak bortxaezinak dira. Hainbat hamarkadatan terrorismoa eta indarkeria jasan ondoren, ETaren amaierak bizikidetzaren garaia ireki du. Doku-mental honen asmoa da gertatutakoa kritikoki gogoratzea eta zerk ahalbidetu zuen ulertzea. Ezerk ez du justifikatzen giza eskubideak urratzea. Ezerk ez du zilegi egiten erailketa. Inoiz gertatu behar ez zi-ren eta inoiz errepikatu beharko ez liratekeen akatsak eta izugarrike-riak. Ezerk ez du justifikatzen giza eskubideak urratzea. Ezerk ez du zilegi egiten erailketa».

Dokumentalen ordezt, DBHko 4. mailako eta Batxilergoko 2. mai-lako *Terrorismoa Espainian* unitate didaktikoek argazkien euskarri ga-rantzitsu eta baliotsua jasotzen dute, aztertutako etapa historiko ba-koitza unitate didaktiko banatan erakusten saiatzen dena (diktadura frankista, Trantsizioa eta finkapen demokratikoa). Hainbat pertsona ageri dira argazkietan: Begoña Urroz (terrorismoaren lehen biktima) gurasoekin; krimenaren agertokia, José Antonio Pardines ETak erail-dako lehen pertsonaren hilketaren ondoren (1968); estortsio-gutun bat; talde ultraeskuindarrek Madrilen eraildako abokatuen aldeko hi-leta (1977); *La Voz de Galicia* egunkariaren lehen orria, Espainiako hainbat tokitan GRAPOk (Urriaren Leheneko Erresistentzia Talde An-tifaxistak) eta ETak egindako atentatuen berri emanaz (1978/08/29); «Aldaya, aske ordaindu ondoren» dioen pintada ikastetxe bateko hor-man; Guardia Zibileko lehergailu-teknikari bat errepide bateko eremu bat ikuskatzen, ETaren bonba-mehatxu bat dela eta; ETak egindako atentatu baten aurkako lehen manifestazioa Portugaleten Trantsizioa-ren garaian (1978/06/28), Espainiako Alderdi Komunistak (PCE) dei-tuta Jose Maria Portell kazetariaren erailketagatik; Hiperkorreko aten-tatua (1987); suhiltzaileak Zaragozako kuartelaren erreskate-lanetan parte hartzen (1987); GAlen atentatu bat Frantziako hegoaldean; *Ba-kearen aldeko Koordinakundeak* deitutako manifestazioa Julio Iglesias Zamora eskatzea eskatzeko (1993); *Basta Ya*-k deitutako manifestazioa «Batzen gaituena defendatuko dugu: Estatutua eta Konstituzioa» lelo-

pean; Atotxako geltokia M-11ren ondoren; eta Ermuan Miguel Ángel Blancoren hilkutxa noiz iritsiko zain zeuden manifestariak, «ETA, es-cucha, aquí tienes mi nuca» oihukatuz.

Herenegun! unitate didaktikoaren ikasleentzako lan-plana jardue-ra-sekuentzia bat da, dokumentalei buruzko iritziak trukatzeko, baina ez da oinarritzen ezagutza historikoen oinarri zabalago batean, historiaren beste iturri batzuetan edo ikerketa historikoaren ariketetan. Planteatutako galderak kontu etikoei buruzkoak dira soilik (adibidez: Zergatik da onartezina indarkeriari indarkeriaz erantzutea?), ez azterketa eta interpretazio historikoa behar dituzten kontuei buruzkoak. Beraz, jarduera eta orientabide pedagogikoei taldean eztabaidatzeko teknika orokorretara jotzen dute, historiaren berariazko didaktika ezertarako kontuan hartu gabe. Jarduera bakar batek ere ez du eskatzen arloko berezko ariketarik, hala nola iturrien irakurketa kritikoa, ebidentzien azterketa, testuinguruan jartzea eta kausak berreraikitzea, perspektiben eta interpretazioen kontrastea edo aldaketa- eta jarraipen-prozesuen identifikazioa. Horrela, Historia irakasgairako unitate didaktiko gisa planteatzen bada ere, ETAre indarkeriaren gaia «balioetan hezteko» gai gisa tratatzen jarraitzen da, ez «hezkuntza historikoko» objektu gisa.

Terrorismoa Espainian —bai DBHko 4. mailako eta bai Batxilergoko 2. mailako unitateetan—, ikasleen eta irakasleen koadernoek eduki eta egitura bera dute. Alderdi hori oso aipagarria da, eta horrek bereizten du *Herenegun!* unitate didaktikotik. Bi koadernoen arteko alde bakarra honako hau da: irakasleenak, azkenean, ikasgelan lan egiteko proposamen pedagogikoa duela.

Terrorismoa Espainian unitate didaktikoko DBHko 4. mailako zeharkako ardatza biktimak eta beraien mina izango da, eta halaxe islatzen da bai edukian, bai jarduera pedagogikoetan (*proposamen dialogikoa* deritzona). Azken horien artean, nolabaiteko araketa- eta ikerketa-ariketak sartzen diren arren, hondoko planteamendua ikuspegi etiko batetik balioetan eta sentimenduetan heztean ere oinarritzen da. Adibidez, bahiketa terrorista bati buruzko informazioa bilatzeko eskatzen zaie ikasleei, eta ikasgelara gertaera horri buruzko prentsatutaren bat ekartzeko, honako galdera hau erantzuteko: bahitutako pertsona nor izan zen, noiz, non eta nork harrapatu zuten, trukean zer eskatzen zuten, familiatik eta lagunengandik zer ekimen sortu zi-

ren hura askatzen saiatzeko. Beste une batean, ikasleen jatorriko herri edo hirietan terrorismoaren biktimenezko memoria-lekuak identifikatzea eta haietan sakontzea proposatzen zaio. Baina jardueren multzoa biktimen testigantzak irakurri eta interpretatzean datza, aldi historiko bakoitzean gelditu gabe, horri buruz ikertzeko eta gogoeta kritiko egiteko⁶. Unitate didaktiko hau sortu dutenen hausnarketek paralelotasun argiak ezartzen dituzte *AdiAdian*-ekin (Eusko Jaurlaritzaren programa, biktimak ikasgeletan egindako testigantzak ardatz dituen). Hori bai, testuinguruan jartzeko ahalegin handia egiten dutela erakusten dute. Horrek unitate didaktikoaren planteamendua, eta haren gaitasunak, edukiak eta ebaluazioa baldintzatzen ditu. Nahikoa al da jakitea, garai bakoitzean, proposamen pedagogikoan adierazten den bezala, zer erakunde terrorista zeuden aktibo eta zer ekintza egin ziztuzten, gertaera historikoak ezagutzeko, ulertzeko eta, are gehiago, kontzientzia historikoa garatzeko?

Batxilergoko 2. mailako unitate didaktikoan behin eta berriz esaten da fenomeno terrorista aztertzean biktimengan jarri behar dela arreta, egindako bidegabekeria agerian uzteko. Biktimak eta haien testigantzak dira, berriro ere, ikasgelan lan egiteko iradokitako jardueren muina, eta enpatiarekin eta errukiarekin zerikusia duten sentimenduak sustatzen saiatzen dira gorrotoaren edo mendekuaren aurrean; faktore hori garrantzitsua da, baina ez da nahikoa kontzientzia historikoa eratzeko. Unitate didaktikoaren helburua atentatua eta haren esanahia hura gertatutako garaiarekin lotzea da, indarkeriaren erabilera deslegitimatzeari buruzko argudio kritikoak emateko. Ikasleei planteatutako jardueretan, hainbat galdera arrazoibide historikoetan sakontzeko egiten dira. Hala ere, gehienek, berriro ere, balioetan oinarritutako hezkuntzari ematen diote lehentasuna eta, bitartean, ez dago arrazoibide eta kontzientzia historikoa sustatzeko jarduera pedagogikorik.

⁶ Anakronismo pixka bat ere ikusten da; izan ere, Trantsizioari buruzko atalean, paradoxikoki, Conchita Martinen testigantza dago, 2000. urtean ETAK hil zuen Pedro Antonio Blanco teniente koronelaren alargunarena.

3. KOADROA

***Terrorismoa Espainian* unitate didaktikoko (Batxilergoko 2. maila) jardueretan planteatutako galderen adibideak**

Arrazoibide historikoan sakontzen duten galderak	Balioetan oinarritutako hezkuntza lehenesten duten galderak
—Zuen ustez, justifika al daiteke udaltzain honen erailketa diktadura bertean egin zelako? —Nola erreakzionatu zuen Espainiako gizarteak?	—Helburuak justifikatzen al ditu bitartekoak? —Ziur irakurri edo entzun dituzun esaldietakoren bat, haren aitaren erailketaren une latz haiek gogoratzen dituen, aipagarria iruditu zaitzula. Idatziko al zenuke bakarren bat? —[Erresilientzia kontzeptua erabiliz] Zuen ustez, erraza izango litzateke zuen bizitza berregitea, familiakoa nahiz gizartekoa, horrelako gertaera baten ondoren? Zein izango litzateke zuen babes nagusia? Eta zuen arazo handiena?

Iturria: egileek egina.

Honako hau da beste alderdi aipagarri bat: *Terrorismoa Espainian* unitate didaktikoak, bai DBHko 4. mailan eta bai Batxilergoko 2. mailan, amaieran (*Gehiago jakiteko* atalean) bibliografia-erreferentzia ugari ditu material osagarri gisa; esaterako, monografiak edo online baliabide kopuru handi bat. *Herenegun!* unitate didaktikoak, aldiz, ez du horrelakorik, eta hori bereziki garrantzitsua da kontuan hartzen bada, arestian esan den bezala, kasu honetan ikasleek ez dutela laguntzarako liburuxka historikorik.

1.2.2. ***Edukiak***a) ***ETAren sorreraren aurrekariak eta testuinguruari buruz***

Herenegun! unitate didaktikoan hobeto zehaztu zitezkeen ETAren aurrekariak eta hark zuen obsesio sekularra, edozein garai historikotako eta, bereziki, Gerra Zibileko euskal *gudarien* borrokaren oinordeko gisa aurkezteko. Gerra Zibila modu mitikoan berrirakurri da, barne-haustura ezkutatuz, bai eta euskaldun asko alderdi frankistare-

kin identifikatu zirela ere. Zenbait baieztapen sinplistik, hala nola erakunde armatua «ideologia marxistako erakunde erradikala» izan zela adierazteak, edo erregimen frankistak sortutako egoerari eta industrializazio-prozesuan inplizituki deseuskalduntzeko mehatxuari emandako erantzunak, zehaztasun historikorik ez izateaz gain (euskara ez zegoen erabat debekatuta eta, egia esan, 50eko hamarkadan hizkuntza berreskuratzeko nolabaiteko prozesua gertatu zen), borondatezko erabakiaren (ardura-gaitasunaren) osagaia arinki har dezakete indarkeria aukeratzeko orduan —eta hortik eratorritako erantzukizunak—, eta alternatibarik ezaren tesia edo «ETA onaren» (frankismoaren aurka borrokatzen zena) eta «ETA txarraren» (demokraziakoa) baten arteko bereizketa etiko eta historikoa elika dezakete. Era berean, dokumentu osoan argiago azaldu liteke ETAre indarkeria ez zela beharrezkoa, ebidentzia historikoak jasoz. Adibidez, errepresioa Espainiako beste leku batzuetan ere izan zela eta, bereziki gerraostean, gehiago zapaldu zela ezkerreko nazionalismoa baino; edo ETA hilgarriagoa izan zela demokraziaren aurka diktaduraren aurka baino, krimenen % 95 garai horretan egin zuela kontuan hartuta.

Diktaduraren garaian jartzen badugu arreta, DBHko 4. mailako *Terrorismoa Espainian* unitate didaktikoak lantzen duen bezala, ikus daiteke ez dituela xehetasunez aztertzen testuinguru politikoa, ekonomikoa eta soziala. Diktaduraren ezaugarri nagusietako batzuk, nazionalismo espainiar porrokatua, «Kaudilloa»ren gurtza (Franco), alderdi bakarreko erregimena (Mugimendu Nazionala) eta nazional-katolizismoa aipatu baino ez dira egiten (garatu gabe); gauza bera gertatzen da Batxilergoko 2. mailako unitatean. Hori dela eta, erakunde terroristen sorrerara pasatzen da prozesua gehiegi sinplifikatuta, agian ikasleek frankismoari buruzko gai jakin bat landu dutela edo landuko dutela uste delako. Bi unitateetan adierazten den bezala, ETAre sorrera Europako eta Europaz kanpoko herrialdeetan erakunde armatuen kopurua ugaritzen den agertoki batean gertatzen da, bai erregimen demokratikoetan (adibidez: Brigade Rosse Italian, IRA Ipar Irlandan) eta bai diktaduretan. Batxilergoko 2. mailako unitatean argi eta garbi azaltzen da zertan datozen bat, hain zuzen ere belaunaldi berri batek indarkeriari buruz dituen itxaropenetan, iraultza nazional edo sozialerako mekanismo pribilegiatua den aldetik. Deskolonizazio-garai betean gaude, inperialismoaren mende dauden planetako hainbat puntutan independentziarenugarra piztu denean. ETAk hi-

rugarren mundukoaren kutsua hartu zuen Aljeria eta Vietnamen independentziaren eskutik, baina, batez ere, Frantz Fanonek *Les damnés de la terre* (1961) idazlanean Aljeriaren independentziari buruz egin-dako irakurketaren eskutik.

b) *Terrorea erabiltzeko aukerari buruz*

Terrorismoa Espainian unitate didaktikoaren hurbilketa historikoa ere ez da sartzen ETArek eboluzio ideologikoan, hau da, nola, noiz eta zergatik aukeratzen duen, batetik, indarkeria eta, bestetik, *ekintza-errepresioaekintza* estrategia, ez eta Francoren heriotza gertatu zenean borroka armatua eta masa-borroka antolatzeke moduari buruzko barne-haustura sakonen ondorioz ETA militarren eta ETA politiko-militarren artean zegoen zatiketaren ere. Hori dela eta, Trantsizioaren garaia atalean, ez da ETA pm-k bere burua autodesegiteari buruzko lerrorik ageri; autodesegite hori Barne Ministerioarekin negoziatutako birgizartetze-prozesu polemikoek lagundu zuten. ETArek kasuan ez bezala, azpimarratzen da alderdi politiko eta sindikatu gehienek klandestinitatean diktaduraren aurkako indarkeriarik gabeko oposizioaren alde egin zuten, greba, manifestazio, propaganda eta abarren bidez. Alderdi hori funtsezkoa da, ardura-gaitasunaren garrantzia erakusten baitu; faktore horren arabera, batzuek armak erabiltzea erabakitzen dute, eta beste batzuek beste bide batzuk bilatzen dituzte diktaduraren aurka borrokatzeko; «ez zegoen beste aukerarik» mantra ahultzen du horrek. Batxilergoko 2. mailako unitateak Gaizka Fernández Soldevillak *La voluntad del gudari* (2016) idazlanean egiten zituen galderak berreskuratzen ditu (adibidez: Nola eta zergatik agertu zen ETA? Berezko sorrera izan al zuen? Zergatik aukeratu zuen ETAk indarkeria? Eta gauza bera ez gertatzea Espainiako beste eskualde batzuetan?). Unitate hori amaitzeko, erakunde armatuaren ardura-gaitasuna azpimarratzen da, baita diktadura-garaian ere eta, ondorioz, haren erantzukizun etikoa, baina armen erabilera zilegitasunez estaltzea ahalbidetu zuen imajinarioaren gako historikoetan sakondu gabe:

Txabi Echevarrieta ETako kideak 1968ko ekainaren 7an José Antonio Pardines guardia zibila erail zuenean, hiltzea aukeratu zuen. Ez zegoen behartuta, euskal imajinario nazionalista erradikalak gertaera horri buruz adierazi duen bezala [...] Guardia zibil gaztearen heriotza saihesten zitekeen, baina ez zen saihestu, eta Echevarrieta herriko heroia gisa aurkeztu zen, iraultzaren martiri gisa. (Prieto, 2020: 8)

Bestalde, *Terrorismoa Espainian*-en bi unitateetako bakar batean ere agertzen ez den gai bat dago, historiaren irakurketa kritiko batetik garrantzitsua izan daitekeena: diktaduran, oposizioaren zati handi batek (baita nazioarteko iritzi publikoko sektore garrantzitsuek ere) ETA frankismoaren aurkako borrokaren abangoardiatzat hartzen zuen, eta horrek bere ekintzak mitifikatzeko joera sustatu zuen, Burgosko Epai-ketan (1970) eta Carrero Blancoren erailketan berrelikatu zena. DBHko 4. mailako koadernoetan, lehenengoari buruz ez da ezer esaten, eta bigarrenari buruz, argazki bakarra dago. Batxilergoko 2. mailako koadernoetan, bestalde, bi gertaera horiek ez dira aipatu ere egiten, nahiz eta haien ondorioz, baita hiltorian zegoen frankismoak Euskal Herri-rako dekretatutako salbuespen-egoeren ondorioz ere, gora egin zuen erakunde terroristako aktibista-kopuruak; erresistentziarako ospe epiko horrek Euskadin iraun egin zuen, baina Espainian hautsi egin zen 70eko hamarkadaren amaieran.

Herenegun! unitate didaktikoak oso kritika gogorra egiten die indarkeria polizialari eta parapolizialari eta GALEk gauzatutako «ETA-ren aurkako gerra zikina»ri Zentzugabekeria etikoa izan zela behin eta berriz esateaz gain, izen-deiturak jartzen zaizkie estatu-egitura jakin batzuen babesean egindako delituengatik zigortutako pertsonei, eta agerian uzten da jarduera horiek estatu-egitura horien legitimotasuna zenbateraino jarri zuten arriskuan. Horren ondorioz, euskal lurraldeetan ETArek belaunaldi-erleboia eta biktimismoa elikatu ziren, «elkarrren aurkako bi indarkeria egotearen» edo, hobeto esanda, erakunde armatuaren indarkeria Estatuaren egiturazko indarkeriari ematen zitzaion erantzuna zela dioen okerreko pertzepzioan oinarrituta. Gertaeren garaian gertatu zen hori, baina baita urte batzuk geroago ere, hain zuzen ere José María Aznarren gobernuak 1998an onartutako prozesu judizialen eta indultu partzialen babesean. Baina ez da azpimarratzen indarkeria parapolizialak eta «gerra zikinak» ez zutela izan inolako babesik euskal gizartearen; ETAk, aldiz, babes sozial nabarmena izan zuen.

Trantsizioari dagokionez, DBHko 4. mailako *Terrorismoa Espainian* unitate didaktikoan, frankismoa apurka-apurka desagiten ari zela, eta adiskidetzea eta adostasuna bilatzen ari zirela azpimarratzen da. Horren erakusgarri dira 1977ko amnistia, 78ko Konstituzioa eta autonomien Estatuaren garapena. Ezegonkortasuna, 23F-ko Estatu Kolpearekin amaitu ziren inboluzio-saiakerak eta «indarkeria gogorrek»

astindutako Trantsizio ez-baketsua aipatzen badira ere, poliziaren gehiegikeriekin zerikusia duten gaiak alde batera uzten dira «berunurteen» garaian. Parametro berak erreferentzia-esparrutzat hartuta, Batxilergoko 2. mailako unitateak behin eta berriz azpimarratzen duen arren ETA izan zela demokrazia sortu berriaren mehatxu nagusia, frankismoaren nostalgikoek (adibidez: Atotxako hilketa, 1977an abokatu laboralisten bulego baten aurka egindakoa) eta GRAPOk (1979an 31 pertsona erail zituen) terrorrea nola erabiltzen zuten ere adierazten du.

DBHko 4. mailako *Terrorismoa Espainian* unitatearen argumentu-garapenean, argi eta garbi aipatzen da GAL terrorismo parapolizialtzat jotako taldearen moraltasunik eza, baina, erantzukizunari dagokionez, hauxe besterik ez du esaten: «Zenbait kargu publiko, polizia eta guardia zibil legez kanpoko sare horretan egon ziren. Haren helburua ETAr aurre egitea zen, metodo berak erabiliz. 1983tik 1987ra bitartean, GALEk 27 erailketa egin zituen. Kasu horrek gogorarazten digu terrorismoaren aurkako borrokak zuzenbide-estatuaren arauak errespetatu behar dituela, aurre egiten dion terrorismoarekin berdintzea saihesteko» (24. or.). Batxilergoko 2. mailako unitate didaktikoak Barne ministroak berak terrorismoaren aurkako bilbean inplikazioa zuela nabarmentzen badu ere, berdintzearen arriskuaren argudiozko logika erakusten du. Baina, berdindu baino gehiago, Estatuak bere nagusitasun morala eta sinesgarritasun demokratikoa galdu zituen, batez ere Euskal Herrian, eta bereziki kondenatuak espetxetik atera zirenean indultu batzuen bidez. Indultu horien ondorioz, Estatuak ezin izan zion ihes egin bere instantzia politiko eta polizial gorenetakoa batzuen konplizitatearen gaineko susmoari.

c) *Herritarren jarrerari buruz*

Ez *Herenegun!* unitate didaktikoak eta ez *Terrorismoa Espainian* bi unitate didaktikoek ez diote garrantzi historikorik ematen ETak eta haren ingurune politikoak hainbat auzi herrikoirekin egindako instrumentalizazioari. Alderdi hori oso garrantzitsua da auzi ekologistetan (Lemoizko zentral nuklearra, Leitzarango autobia, Abiadura Handiko Trena).

Bestalde, Eusko Jaurlaritzak egindako unitate didaktikoak arreta gutxi eskaintzen die xx. mendeko 90eko hamarkadako bahiketa luzeetan,

«sufirimendua sozializatzeko» fasean, indarkeriarik gabeko alternatiba gisa aurkeztutako mugimendu bakezaleei edo lazo urdinaren fenomenoari. Euskal gizarteko sektore jakin batzuekiko jazarpenak markatutako etapa horren ardatz definitzaileak gaizki esplikatuta daude. Talde bakezaleek garrantzi handiagoa hartzen dute eranskinetan, bai gizarte-mugimenduei buruzko berariazkoan (4. eranskina), bai euskal gizartea non egon zen aipatzen denean —haren asmo esplizitua da euskal gizartearen izaera plurala eta dinamikoa azpimarratzea; politika-, komunikabide- eta irakaskuntza-esparruko zirkuluetan nagusi den tesiaren arabera, berriz, euskal gizarteak axolagabetasunez jokatu zuen terrorearen aurrean— (7. eranskina), baina testuinguru nahasiekin, gertaearen kronologia hutsa emanez, *Euskal Herriko Bakearen aldeko Koordinakundearen* eta *Elkarriren* jatorri eta ezaugarriak agerian uzten ez dituen.

Etaparen demokratikoan, *Terrorismoa Espainian* gaiari buruzko DBHko 4. mailako unitate didaktikoak berehala jartzen du arreta polizia-eraginkortasunean, eta 2000ko lehen hamarkadara eta atentatu yihadistetara iristen da, «sufirimendua sozializatzeko» aldiaren esanahian eta irismenean gelditu gabe. Bai DBHko 4. mailakoak, bai Batxilergoko 2. mailakoak terrorismoaren aurkako erantzun soziala lantzen dute, hau da, terrorismoa deslegitimatutako nahi duten indarkeriarik gabeko alternatibak. Argi eta garbi aipatzen dira *Bakearen Aldeko Koordinakundea* eta haren kontzentrazio isilak, *Denon Artean* (Bakea eta Adiskidetzeta), *Bakea Orain* eta *Euskal Herriko Giza Eskubideen Aldeko Elkartea* —ez *Elkarri*— sortu izana, edo lazo urdina erabili izana erakunde terroristak egindako bahiketak salatzeke; hala ere, guztira 80 gatibualdi egon direla baino ez da esaten, Ortega Lararen gatibualdia nabarmenduz, Espainian gertatutako luzeena. Batxilergoko 2. mailako unitateak gehiago sakontzen du herritarrek terrorismoaren aurrean izandako erantzunean —agian, arrazoiak hobeto azaldu zitezkeen arren— bakezaletasunaren esparrua gainditzen zuten kolektiboen sorrera aipatzean, «Konstituzioaren defentsa esplizitua egiteko eta jadanik isilak ez ziren manifestazioak antolatzeke, erakunde terroristari eta ezker abertzale deritzonari kritikak egiteko, bai eta euskal nazionalismoari ere, ezer ez egitea eta distantziakidetasuna leporatuz. Horrela sortu ziren *Ermuko Foroa* eta *Basta Ya*» (Prieto, 2020: 27).

Bi unitate didaktikoetan bereziki nabarmentzen da Espainiako hainbat herritan Miguel Ángel Blancoren bahiketaren eta erailketaren eta

M-11ko atentatuaren aurrean izandako erreakzio masiboa: «Herritarrek indarkeria terroristaren aurka zeudela adierazteko modu bat eskuak zuriz pintatuta altxatzea izan zen. Manifestariak adierazi nahi zuten, terroristek ez bezala, haiek ez zituztela eskuak odolez zikinduta» (*Irakasleentzako koaderno*a, Batxilergoko 2. maila: 29).

d) *Biktimak ikusarazteari buruz*

Biktimei buruz, *Herenegun!* unitate didaktikoan ikusaraztzen hasi direla besterik ez da esaten. Halaber, adierazten da 90eko hamarkadan alderdi ez-nazionalistetako kideak ETArek helburuen artean zeudela, baina ez da aipatzen 70eko eta 80ko hamarkadetan nor ziren indarkeriaren biktimak, gehienak Estatuko Segurtasun Indar eta Kidegoetakoak, erakunde armatuak eta haren ingurune politikoak «okupazio-indartzat» jotzen zituenak, baita kargu politikoak ere, Gipuzkoako UCDekoak batik bat. Ez *Herengun!* unitate didaktikoan eta ez *Terrorismoa Espainian* unitate didaktikoetan ez da sakontzen biktimak noiz, nola eta zergatik uzten dioten subjektu pasibo izateari eta eragile aktibo bihurtzen diren; Batxilergoko 2. unitatean, Terrorismoaren Biktimen Elkartearen (AVT, 1981) eta beste kolektibo eta fundazio batzuen sorrera bakarrik aipatzen da, hogeita hamar izatera iritsi arte. Horrek, nahi izan gabe ere, haien garrantzi historiko eta etiko-politiko pixka bat gutxiestea ekar dezake eta, bereziki, ondorengo arau-garapenerako eta, zailtasunak zailtasun, haien eskubideak onartzeko politika publikoak sortzeko eta ezartzeko izan zuten garrantzia ere bai.

Terrorismoa Espainian gaiari buruzko unitate didaktikoek ere arreta berezia eskaintzen diote mehatxatuen irudiari —«Mehatxu terroristak milaka pertsona behartu zituen hainbat urtez poliziaren babesarekin bizitzera, eta beste batzuk etxea eta lana uztera behartu zituen, beste nonbait segurtasuna bilatzeko» (*Irakasleentzako koaderno*a, Batxilergoko bigarren maila, 2020: 32)—, baina fenomenoaren azterketa historikorik gabe. Hain zuzen ere, Batxilergoko 2. mailakoak, azken orrialdeetan «jazarpeneko indarkeria» delakoak mehatxatutako pertsonen irudian sakontzeaz gain, estortsio ekonomikoa indarkeria-mota gisa erabiltzea jartzen du erdigunean, eta gizartean zenbateraino barneratu zen azpimarratu zuen, «mikroestortsio-formulen» bidez, eta pertsona mehatxatuarentzat eta haren

familiarentzat zer ondorio izan zituen, baina baita «segurtasuna erosteko» aukeraren azpian dagoen dilema etikoa ere. Testuan adierazten den bezala, ETArek estortsioaren helburu nagusia indarkeriazko eskalada bortitzarekin jarraitzeko baliabide ekonomikoak lortzea zen; hala ere, esan zitekeen 60ko hamarkadaren amaieran eta 70eko hamarkadaren hasieran, baita ondorengo hamarkadetan ere, erakunde armatuak, bere ingurune politiko eta sindikalaren aurrean eta iritziz publikoaren aurrean, bere burua langileen eskubideak defendatzeko baluarte gisa aurkeztu zuela, krisi ekonomikoko eta mobilizazio sindikal handiko testuinguru batean.

e) *Erantzun politikoari buruz*

Herenegun! koadernoak ez du behar adinako irmotasunez adierazten bere buruari ezker abertzale deitzen diotak hamarkada hauetan guztietan ETArek indarkeriaren, *kale borrokaren* eta estortsioaren legitimazioan eta berariazko babesean izandako erantzukizun etiko eta politikoa; une jakin batzuetan, 90eko hamarkadako «kontraelkarretartzeak» aipatzen ditu, baina ez da esaten nork gidatzen zituen, zergatik eta zer esanahi izan zuten eta zer ondorio izan zituzten; ez da jaso koadernoan eta are gutxiago ikus-entzunezko euskarrian. Hutsune eta distorsio hori mantendu egin dira dokumentalen bertsio berrian. *Terrorismoa Espainian* unitate didaktikoek, aldiz, —bai DBHko 4. mailakoak, bai Batxilergoko 2. mailakoak— behin eta berriz aipatzen dute ETAk Herri Batasunaren aldetik jaso zuen babes sozial eta politiko garrantzitsua: «Babes hori erabakigarria izan zen, eta esan daiteke ETA justifikatzen eta babesten zuen ingurunea funtsezkoa izan zela hark bizirik irauteko [] ETArek inguruneke sektoreak Euskal Herriko eremu sinboliko eta publikoa bereganatzen hasi ziren, eta handik kanpora bota zituzten beste guztiak» (Prieto, 2020: 18).

Herenegun! koadernoak negoziazio-prozesuen eta ondorengo planen aurkezpena egiten saiatzen da, Ajuria Eneakoarena, Lizarrakoarena edo Ibarretxerena, baina leku erabilgarri txikia kontuan hartuta, prozesu horien inguruko gogoetek hurbiltze epidermiko lauso eta zentzu pedagogikorik gabea egiteko aukera baino ez dute ematen. Era berean, ETAk indarkeria alde batera uztearen arrazoiak azaltzen dituen mapak gutxietsi egiten du poliziaren eta justiziaren ekintzaren eragin-kortasuna; izan ere, azken tokian jartzen du ekintza hori, Euskadik au-

togobernu-mailarekin duen asebetetzearen edo «bakerako kontzien-
tzia gero eta handiagoaren» atzetik. Hori guztia ez da aipatzen DBHko
4. mailako *Terrorismoa Espainian* unitate didaktikoan. Batxilergoko
2. mailakoak gogoeta egiten du ETaren amaieraren inguruan, eta po-
lizia-lanaren garrantzia azpimarratzen du. Berariazko aipamena egiten
dio erakundearen goi-kargu, estortsio-sare eta komandoen etengabeko
burugabetzean (zenbait operazio aipatzen dira, esaterako 1992ko Bi-
dartekoa edo 2004ko Santuario operazioa) Frantziak duen lankidetz-
a gero eta handiagoari —ondoko herrialdearen erabateko aldaketa noiz
eta nola gertatu zen erakutsi gabe—; faktore horrek oso ahulduta utzi
zuen erakunde armatua 90eko hamarkadaren amaieran eta, batez ere,
2000ko lehen hamarkadan. Era berean, erantzun soziala ez ezik, Ba-
tasunaren ilegalizazioak (2003) markatutako erantzun politiko eta ju-
diziala ere aipatzen dira. Neurri hori, zalantzarik gabe, oso baliagarria
izan zen terrorismoaren aurkako borrokan, baina unitate didaktikoak
ziurtzat jotzen du haren ontasun moral, politiko eta juridikoa (Giza Es-
kubideen Europako Auzitegiak berretsi egin zuen 2009an), euskal gi-
zartean sortu zuen eztabaida handia islatu gabe, baita esparru judizia-
lean ere, parte-hartze politikoaren oinarritzko eskubidean eragina izan
zuelako.

f) *Hizkuntzaren erabilerari buruz*

Terrorismoa Espainian materialeko bi unitateetan, «terrorismoa»
terminoa erabiltzea aukeratu da izenburutik bertatik, eta ez «indar-
keria» terminoa eta, are gutxiago «borroka armatua» terminoa era-
biltzea. Adierazpen horiek *Herenegun!* unitate didaktikoan erabiltzen
dira, batez ere lehenengoa. Kasu batean zein bestean terminologia bat
edo bestea justifikatzen duen asmo-adierazpenik egin ez den arren, ez
du ematen aukeraketa hori hutsala denik: indarkeriaz hitz egiteak au-
kera eman dezake ETaren kasua eta armak erabiltzen dituzten beste
erakunde batzuen bereizteko; erakunde armatua terroristatzat jo-
tze hutsak ñabardura bereizgarririk gabe uzten du. *Terrorismoa Espai-
nian* unitate didaktikoan, aukeraketa horren garrantzia areagotu egiten
da, sarrerako atal batean terrorismoa identifika dezaketen funtsezko
ezaugarriak argitzen baitira, esaterako, terrorismoaren klandestinita-
tea, izu-giroa sortzea, eta terrorismoaren atentatuen eragin propagan-
tistikoa bere helburu politikoak zabaltzeko. Ondoren, erakunde terro-
risten sailkapen-taula bat aurkezten da: nazionalista erradikalak (batez

ere ETA dago sartuta, baina honako hauek ere aipatzen dira: EPOCA, Exèrcit Popular Català; Terra Lliure; Exercito Guerrilheiro do Povo Gallego Ceive eta MPAIAC, Movimiento por la Autodeterminación e Independencia del Archipiélago Canario); ezker-muturrekoak (adibidez: GRAPO); ultraeskuinekoak (adibidez: Triple A, Alianza Apostólica Anticomunista VE, Batallón Vasco Español; GAE, Grupos Armados Españoles); eta talde jihadistak. Taula horretan, DBHko 4. mailako unitatean, paradoxikoki, ez da GAL taldea agertzen, nahiz eta talde horri buruz berariaz hitz egingo den demokraziari dagokion etapan; aldiz, Batxilergoko 2. mailako taulan ageri dira, «kontraterroismo ez-zilegi» gisa definituta.

Hizkuntzaren arloan, aztertutako bi unitate didaktikoen arteko bereizketa ez da soilik «indarkeria» edo «terrorismoa» terminoen aldeko hobespenean islatzen. Adibidez, *Herenegun!* unitate didaktikoko une jakin batzuetan «zerga iraultzailea» adierazpena agertzen da; *Terrorismoa Espainia* unitate didaktikoan, berriz, berariaz erabiltzen da beti «estortsioa». Hizkuntzak, errealitate bat islatu ez ezik, errealitate hori sortu ere egiten du, izaera performatiboa du, eskola-esparruan bereziki sentikorra den gaia: gertatutakoa erakusteko hitz egokiak erabiltzen ez badira (ETAk eskatzen zuena ez zen Euskadiren askapenaren zerbitzurako zerga iraultzailea, benetako xantaia maltzurra baizik), indarkeria deslegitimatzen laguntzen ez duten termino batzuk naturalizatzen lagundu daiteke, nahi gabe. Beraz, hizkuntzaren erabilerari begira, *Terrorismoa Espainian* unitate didaktikoa *Herenegun!* baino sendoagoa da indarkeria deslegitimatzeko orduan.

4. KOADROA

***Herenegun! eta Terrorismoa Espainian* unitate didaktikoen ebaluazio kritikoaren laburpena**

	<i>Herenegun!</i>	<i>Terrorismoa Espainian</i>
Planteamendu pedagogikoa	—Irakasleentzako soilik egindako laburpen historikoa. —Dokumental formatuko ikus-entzunezko euskarria, ikasleentzako material bakarra. —Ez da erreferentzia bibliografikorik sartu material osagarri gisa. —Ez Balioetan hezteari arreta berezia. Jarduerak gai etikoei buruzko iritziak trukatzeari soilik jartzen dute arreta. Ez ditu jasotzen analisi historikoko jarduerak.	—Ikasle nahiz irakasleentzako laburpen historikoa. —Euskarri grafiko zabala eta askotarikoa, etapa historikoko erakusten dituen. —Erreferentzia bibliografikoak sartu dira material osagarri gisa. —Balioetan eta sentimenduetan oinarritutako hezkuntzan jartzen du arreta. Jarduera batzuetan ikerketariketak egiten diren arren, gehienetan biktimen testigantzen interpretazioak nabarmentzen dira. Ez dira sartzen azterketa historikoko jarduerak.
Edukiak	—Ez dago ETaren erantzukizuna arintzen duen argudiozko distantziakidetasunik, eta pertsonen duintasunaren eta giza eskubideen defentsa nabarmentzen da oinarri gisa. Indarkeriaren ustezko «premia» eta «saihetsezintasuna» indargabetzen dira. —ETaren jatorriaren azalpen eskasa. Horrek ETaren ardura lausotu dezake edo diktadurari aurre egin zioten bestelako aukera ez-indarkeriazkoak ikusezin bihurtzake. —Ez da aztertzen ETaren ekintzen mitifikazioa, Burgosko Epaiaketaren eta Carrero Blancoren erailketaren bidez berrelikatuta. —Oso kritika gogorra indarkeria polizialari eta parapolizialari eta GAL taldeari, talde horrek izan zuen Estatuaren estaldura azpimarratuz. —Ez da aipatzen ETak arrazoi sozialak, ekologistak bereziki, instrumentalizatu izanaren garrantzi historikoa.	—Ez dago ETaren erantzukizuna arintzen duen argudiozko distantziakidetasunik, eta pertsonen duintasunaren eta giza eskubideen defentsa nabarmentzen da oinarri gisa. Indarkeriaren ustezko «premia» eta «saihetsezintasuna» indargabetzen dira, eta agerian uzten da biktimagileen «ardura». —ETaren jatorriaren eta bilakaeraren azalpen eskasa; hala ere, ETaren ardura diktaduran ere nabarmentzen du eta ez-indarkeriazko aukerak bistaratzeko ditu. —Ez da aztertzen ETaren ekintzen mitifikazioa, Burgosko Epaiaketaren eta Carrero Blancoren erailketaren bidez berrelikatuta. —Oso kritika gogorra GAL taldearen moraliterik ezari terrorismo parapolizial gisa (DBHko 4. maila) edo kontraterrorismo bidegabe gisa (Batxilergoko 2. maila), baina Batxilergoko 2. mailako unitatean Estatuaren estaldurari garrantzi handiagoa ematen zaio.

	<i>Herenegun!</i>	<i>Terrorismoa Espainian</i>
Edukiak (jarraipena)	—Ez-indarkeriazko alternatibei arreta gutxi jartzea. Ez daude argi <i>Bakearen aldeko Koordinakundearen</i> eta <i>Elkarriren</i> arteko desberdintasunak. —Ez du jasotzen ezker abertzalearen ikuspegia. —Azaleko hurbilketa negoziazio-prozesuetara. ETak indarkeria utzi izanaren arrazoiei dagokienez, erantzun soziala azpimarrazten du eta poliziaren eta epaileen lana gutxiesten du. —Indarkeriaren deslegitimazioa errazten ez duten zenbait adierazpen erabiltzen ditu, hala nola «borroka armatua» edo «zerga iraultzailea».	—Ez da aipatzen ETak arrazoi sozialak, ekologistak bereziki, instrumentalizatu izanaren garrantzi historikoa. —Arreta handiagoa gizarteak terrorismoari emandako erantzunean <i>Denon Artean</i>, <i>Bakearen aldeko Koordinakundea</i>, <i>Bakea Orain</i>, etab. ageri dira, baina ez <i>Elkarri</i>. —Arreta handiagoa biktimei eta erreferentzia berezia mehatxatuen eta estortsionatuen figurari. —Ezker abertzaleak indarkeriaren legimitazioan eta laguntzan izandako erantzukizun etikoa eta politikoa nabarmentzen du. —Ez du jasotzen ezker abertzalearen ikuspegia. —Ez ditu aztertzen negoziazio-prozesuak. Batxilergoko 2. mailarako proposamenean ETaren amaierari buruz gogoeta egiten du, eta polizia-lanaren eta erantzun sozial, politiko eta judizialaren garrantzia nabarmentzen du. —Indarkeria salatzeke eta deslegitimatzeko hizkera erabiltzen du, «terrorismoa».

Iturria: egileek egina.

1.3. Azken balorazioa eta indarkeria deslegitimatzeko ikuspegi pedagogiko baterako proposamena, memoria barne hartuko duena

Material zehatzetatik eta bitarteko gisa erabiltzen dituzten euskarietatik haratago, aztertutako unitate didaktikoen ikuspegi pedagogikoaren ahultasunak konpondu beharreko beste erronka bat sortzen du; izan ere, hezkuntza historikoaren ordeztu balioen hezkuntza erabiltzen da eta, bide batez, mugatu egiten da iraganaren ulermen kritikoa sustatzeko aukera, gogoeta etikoa modu organikoan integratuko duena. *Herenegun!* unitate didaktikoaren hezkuntza-estrategiak giza eskubiak aitortzeko eta babesteko konpromisoa hartzen du bere gain. Konpromiso hori «gutxieneko etiko demokratiko» bihurtzen da, eta azaldu-

tako memorien aniztasunak biktimen duintasuna ez duela urratuko eta bakerako eta bizikidetzarako aukerak ez dituela arriskuan jarriko bermatzea da konpromiso horren xedea: memoria pertsonalak ezin dira izan justifikatzaileak, ez eta baztertzailak ere. Ikuspegi etiko batean plan-teamendu hori akatsik gabea den arren, lan pedagogikoaren abiapuntu gisa erabiltzeak zailtasun bat du: memoria berez ez dela demokratikoa. Pertsonak eta taldeek memoria egiten dute beren esperientziei zentzua emateko eta ingurune gatazkatsuetan barne-kohesioa eraikitzeko. Horiek dira, hain zuzen, bere funtzio psikologiko nagusietako bi. Horregatik, memoria, jatorrian behintzat, justifikatzailea eta baztertzaila izan daiteke. Hori dela eta, Ikaskuntza Komunitatetik egiten dugun plan-teamenduan, lehen fase bat proposatzen dugu, memoria pertsonalak eta kolektiboak aitortuko dituen, gero, etikaren eta historiaren aldetik galderak egiteko. Uste dugu estrategia hori eraginkorragoa dela, jarrrera kritikoa sustatzeko, memoria ez-demokratikoak hasieratik kentzea baino.

Azttertutako hiru unitate didaktikoetan, diskurtso eta argudioen aniztasuna modu prekarioan islatzen da —adibidez, ez dago ezker abertzalearen berezko ikuspegirik— eta, horrek, arazoa modu kritikoa aztertzeke ezinbestekoa duen konplexutasuna kentzen dio. Horregatik, Ikaskuntza Komunitatean lehen mailako iturri historikoak erabiltzen ditugu aspaldi zaharreko gatazkaren kontakizuna berreraikitzeke; hau da, ezker abertzaleak eta nazionalismoaren eta euskal iritzi publikoaren sektore garrantzitsu batek erabiltzen duen kontakizuna. Memoria desberdinei buruz demokratikoki hitz egiten ikasi behar da; izan ere, elkarrizketaren bidez beste ahots batzuk sar daitezke, eta norberaren argudioen mugak ulertu, indarkeriaren bidegabekeria onartu eta eragindako kaltea dimentsionatu. Elkarrizketa demokratiko horietarako funtsezko baliabide bat *memorien historizazioa* da, eta egia-, inklusibitate-, integritasun- eta justizia-irizpideak oinarri hartuta interpelatzea. Hori da hezkuntza historikoak indarkeriaren desnormalizazioari eta deslegitimazioari egin diezaiekeen ekarpenetako bat.

2

Gure planteamendu pedagogikoaren aplikazio bat

Gure ikaskuntza-komunitatetik egin dugun planteamendu pedagogikoak behin eta berriz esaten du indarkeria deslegitimatzearen alde egiten duen hezkuntza historiko batek bi dinamika integratu behar dituela: *historiaren memorializazioa* eta *memoriaren historizazioa*.

Lehenengoan, indarkeriaren biktimen esperientzia eta ikuspuntua kontakizun historikoaren erdigunean kokatzea da kontua. Funtsean, memoria konpontzailearen keinu bat da eta, aitortzaren bidez, biktimei bidegabe eragindako kaltea sinbolikoki konpontzen laguntzea du xede. Baina herritarren artean indarkeriazko iraganaren ulermen kritikoa sustatzeko estrategia ere bada. Biktimen esperientzia funtsezko erreferentzia-puntua da, eta hala izan behar du, ondo ulertu nahi baditugu indarkeria baliatu zuten ekintza indibidual, gizarte-jardunbide eta prozesu historiko haien ondorio dramatikoak eta kostu ordainezinak, bizi dugun orainaren eta imajinatzen ditugun etorkizunen alderdirik ilunena eratu dituztenak.

Bestalde, memoriaren historizazioa, funtsean, testuinguruan jaratzeko eta arakatze diziplinatuko ekintza bat da. Gertaera horiek eta gizarte-jardunbideak eta prozesu historikoak non eta noiz gertatu ziren kontuan hartuta, zer, nola eta zergatik gertatu zen gertatu zena, zer ondorio izan zituen eta izaten jarraitzen duen, eta pertsonak denboran zehar zer esanahi ematen dioten azaltzea du xede —ez justifikatzea—. Kontua ez da soilik ikasleei gertaera eta aldi historikoei

buruzko informazioa helaraztea, baizik eta diziiplina historikoko pentsamendu-kategoria handietatik bideratutako arakatze-, azterketa- eta hausnarketa-ariketetan inplikatzeko, galdera kritikoak egiten eta ondo oinarritutako erantzunak sortzen ikas dezaten.

Memoriaren historizazioak bi norabideko lana eskatzen du:

- a) Batetik, testuinguruan jarri behar dira gertaerak, konplexutasuna errespetatzeko eta pentsamendu kritikoa sustatzeko moduan. Ondorengo orrialdeetan hiru testuinguru-maila eskaintzen ditugu (mikro, meso eta makro).
- b) Eta, bestetik, indarkeria nola adierazten den aztertu behar da bai narrazioetan, bai gure narrazioan. Horretarako, 1. koadernoan azaldutako hamar gako narrazioak aplikatuko dizkiogu euskal kasuari.

2.1. Gertakariak testuinguruan jartzea: hiru maila

Adiadian eta antzeko hezkuntza-programek baliabide baliotsua eskaintzen dute historiaren memorializaziorako, hainbat biktimaren esperientzia eta ikuspuntuak berreskuratu eta sozializatzen baitituzte ikasgelan lan egiteko biktimazio⁷ kasu zehatzen bidez. Hala ere, baliabide horiek hezkuntza historikoari onuraz lotzeko, beharrezkoa da prozesua memoriaren historizazio-dinamikarekin osatzea. Hori hainbat eta hainbat estrategia didaktiko puntualetan gauzatu daiteke. Koadernoaren atal honetan, adibide gisa, testuinguru historikoko ariketak planteatzen ditugu hiru maila desberdinetan: puntual eta espezifikoenetik orokor eta hartzaileenera. Ariketa horiek ikasleen eta irakasleen beharren arabera eta kasu bakoitzean dauden denboren arabera egokitu eta konbinatu daitezke.

⁷ Jokoan dauden termino nuklear jakin batzuen erabilera berezia ikusarazi nahi dugu, badakigulako batzuetan ez datozela bat hizkuntza aldetik onartutako irizpideekin: gizabanako baten aurkako zuzeneko indarkeria objektiboa, biktima bihurtzen duen eraso bidegabekoa, «biktimazio» ekintza gisa hartuko da hemen. «Biktimizazio» deituko diogu, hain zuzen ere, benetako eta jakineko «biktimazio» batetik abiatuta, biktima baten identitatea halakotzat eratzeko prozesuari —aldi berean, eta ez beti modu armonikoan, prozesu pertsonal eta sozialari—. Azkenik, «biktimatasuna» biktima-izaera islatzen duten ezaugarrien multzoa izango litzateke (Sáez de la Fuente eta Bilbao (2018): 53).

1. maila (Mikro). *Biktimazio-gertakari zehatzak testuinguruan jartzea*

Lehenengo maila indarkeriaren biktima baten edo batzuen bisita jasoko duten egoeretara zuzenduta dago; biktima horiek beren testigantza eskainiko diete ikasleei, adibidez, *Adiadian* programaren bidez. Maila honetan, testuinguruan jartzeko ariketaren helburua da biktimazioko gertaera puntualak eta horiek gertatzen diren testuinguru hurbileneko elementuak berreraikitzea. Alde batetik, berreraikitze horrek gertatutakoari buruzko oinarritzko informazio ukaezina eman behar du: biktimaren identitatea, haren familia-ingurunea, hilketaren tokia eta baldintzak (edo beste biktimazio-modu batzuk), biktimagileen identitatea eta, ahal denean, beste gizarte-eragile batzuen erantzuna (Estatua, gobernuak, alderdi politikoak, bizilagunak, iritzi publikoa). Bestalde, hurbileko testuingurua berreraikitzean, garai eta ingurune horretan gertatzen ari zenaren funtsezko elementuak nabarmendu behar dira, gertaeren zergatia eta esanahi historikoa hobeto ulertzen laguntzeko. Emandako informazio-tik abiatuta, oinarri etikoa duten galdera historiko gutxi batzuk proposa daitezke, ikasleen hausnarketa biktimaren/biktimen bisitaren aurretik eta/edo ondoren bideratzeko. Aurrerago, koaderno honetan, adibide gisa, zenbait biktimagileren biktima zehatzen bi kasu eskaintzen ditugu, kasu bakoitzerako testuinguru-elementu batzuk idatziz.

2. maila (Meso). *Euskadin izandako indarkeriaren historia hurbila testuinguruan jartzea*

Bigarren testuinguru-maila batek Euskadin izandako indarkeriaren historia hurbileko gertaera garrantzitsuenak berreraikitzea eskatzen du, eta eskema eta/edo kontakizun-gida bat eskaini nahi du, oinarritzko aktoreen sorrera eta bilakaera, haien planteamenduak eta ekintzak, eragiten dieten fenomeno sozialak, politikoak, ekonomikoak eta kulturalak eta gizartean eragin zituzten ondorioak eta aldaketak kokatu eta lotu ahal izateko. Hurrengo orrialdeetan, adibide gisa, ibilbide historiko labur bat eskaintzen dugu, irakasleek nahiz ikasleek irakur dezaketen⁸. Testuinguru horretan, *denbora-lerro tematiko* bat ere badago, eta haren erabilera pedagogikoetako batzuk aipatuko ditugu.

⁸ 2. koadernoan, beste ibilbide historiko bat eskaintzen dugu, motibazio politikoko indarkeriaren erabilerari buruz ETAre barruan eta euskal iritzi publikoan izan zi-

Bigarren testuinguru-maila horrek biktima batek ikastetxera egiten duen bisitaren inguruan dagoen denbora baino gehiago har dezake. Hori dela eta, baliteke bigarren maila hori hobeto egokitzea Euskadiko gatazka eta indarkeria hurbilarekin zerikusia duten gaiei buruz Historia irakasgaiaren esparruan sakontzeko ariketa gisa, hain zuzen ere diktaduraren amaierako aldiak, Trantsizioa eta finkatze demokratikoa lantzen direnean.

3. maila (Makro). *Euskal gatazkaren eta indarkeriaren testuinguru historikoa*

Hirugarren testuinguru-mailak *narratiba-esparrua* edo iraupen luzeko kontakizun historikoa berreraikitzea aipatzen du, euskal gatazkaren eta haren indarkeriazko adierazpenen jatorria eta garapena azaltzeko. Berreraikitze horrek ikuspegi zabala eskaini behar du denboran eta espazioan, aukera emango duena gaur egun Euskadi izenez ezagutzen duguna penintsulako, Espainiako, Europako eta nazioarteko testuinguruan kokatzeko eta haren historia definitzen duten jarraitutasun eta eraldaketa handiak agerian uzteko. Testuinguru-maila horretan, itxuraz euskal gatazkarekin zuzeneko loturarik ez duten gertaera eta fenomeno historikoak lantzen diren arren, hori funtsezkoa da indarkeria deslegitimatze, indarkeria erabiltzea ezinbesteko premia historiko gisa justifikatzen duten gizarte-kontakizunak zalantzan jartzen lagundu dezakeelako⁹. Hainbat garaitan gizartean gertatzen ari zena definitzen duten eta euskal gatazka nola sortu eta garatu zen azaltzeko balio duten (agian hobe litzateke askotariko gatazkei buruz hitz egitea) mugarri handien eta prozesu sozial, politiko, ekonomiko eta kultural handien azalpena da. Azalpen historiko horretatik abiatuta, ikertu egin daitezke indarkeriaren izaera instrumentala, indarkeria eragiten duten motibazio sozialak, indarkeria sostengatzen duten gizarte-egiturak, indarkeriaren aldaketa eta egokitzapenak, indarkeriaren eragin eta ondorioak, eta indarkeria justifikatzen duten gizarte-diskurtsoak. Azken batean, indarkeriaren esanahi historikoa ulertzen lagundu nahi da.

ren aldaketak ikusarazteko helburuarekin. Jarduera hau eta Ikaskuntza Komunitatearen 7. saioan egindako beste batzuk, 2. koadernoan deskribatzen direnak, testuinguru-maila honetan sartzen dira.

⁹ Ikaskuntza Komunitatearen 6. saioan egindako jarduerak, 2. koadernoan deskribatzen direnak, testuinguru-maila honetan sartzen dira.

Koaderno honetan, ez dugu kontakizun historiko bat eskaintzen, horrek gure aukerak gaintitzen baititu. Hainbat aldi historikoren tramenduan nabarmendu beharreko gai batzuen gida bat eskaintzen dugu. Gai horiek oso garrantzitsuak iruditzen zaizkigu indarkeriaren zi-legitasuna justifikatzeko edo zalantzan jartzeko. Oso zabala denez, testuinguru-maila hori hobeto uler daiteke Historia irakasgaian behin eta berriz errepikatu daitekeen ariketa gisa. Arreta berezia jartzen da zenbait aldi historiko irudikatu eta azaltzeko moduan, iraganaren konplexutasuna nabarmentzeko eta, ondorioz, indarkeria justifikatzen laguntzen duten kontakizun sinplifikatuegiak alderatzeko.

2.1.1. 1. maila (*Mikro*): *biktimazio-gertaera zehatzen testuinguru historikoa*

Atal honetan, biktimaren testigantza gelan hartu aurreko saioan irakasleek jarraitu dezaketen dinamika bat proposatzen dugu, *Adiadian* programaren barruan.

Lehenik eta behin, biktimaren/biktimen bisita baino lehen ikasleak prestatzea proposatzen dugu. Horretarako, motibazio politikoko indarkeriaren testigantza bat entzuteko esperientziarekin lotutako oinarritzko hiru ideari buruz gogoeta egingo da ikasleekin: a) denboran kokatzea; b) gaiari buruzko gizarte-jarrerak; eta c) eztabaidagarriaren eta ukaezinaren arteko aldea. Ondoren, ikasleekin «historiaren memorializazioko» eta «memoriaren historizazioko» ariketa bat nola egin erakusteko adibide batzuk proposatuko ditugu.

a) *Aldez aurreko gogoetak*

Denboran kokatzearen garrantziari buruz

Jarduera honetan, Euskadin azken 50 urteetan giza eskubideak (batez ere bizitzeko eskubidea) urratu zaizkien biktimak hartuko dira gelan. Horregatik, garrantzitsua da nabarmentzea mende-erdia dela Euskal Herriko eta Espainiako historian. Aldi horretan gertakari ugari izan dira, eta nabarmen aldatu da errealitatea, batez ere arlo politikoan. Adibidez:

— Lau hamarkadako diktaduratik beste berrogei urteko gaur egungo demokraziara, eta erdian Trantsizioaren aldi asaldaturak.

- Giza eskubideak eta oinarrizko askatasunak urratzen zituen eta errespetatzen ez zituen erregimen batetik Europako mende-baldeko sistemekin homologagarria den sistema demokratiko konstituzional batera, Estatu Sozial eta Zuzenbidezko gisa formulatua, eskubideen eta askatasunen nazioarteko itun eta konbentzio guztiak sinatzen dituen.
- Gobernu- eta kudeaketa-sistema zentralista, homogeneo eta identitate eta berezitasun nazional eta kulturalak ezagutzen ez zituen (eta zapaltzen zituen) batetik, nazionalitateak aitortzen dituen sistema autonomiko eta deszentralizatu batera, eredu federalera hurbiltzen duten eskumen-erregimenarekin, batez ere euskal kasuan, izan ere, Konstituzioak foru-lurraldeen eskubide historikoak aitortzen ditu.

Gogoeta horretatik abiatuta, iker daiteke ikasleek zer dakiten talde terroristei, alderdi politikoei eta bereziki garrantzitsuak diren gertaera edo eragileei buruz, baita horiek izandako aldaketei buruz ere: Zer dakizu gertatutakoaz? Zer kontatu dizute, zer ikasi duzu, zer bizi izan duzu? Zer datorkizu gogora ETA, GAL, BVE, Komando Autonomo Antikapitalistak, Kristo Erregearen gerrillariak, etab. entzutean? Nor ziren Adolfo Suárez, Felipe González, Carlos Garaikoetxea, etab.? Zer desberdintasun zeuden PSOE, PCE, EAJ, HB, AP-PP eta abarren artean? Gaiari buruzko ezagutzak kontrastatu ondoren, eztabaida bat has daiteke deskribatutako aldaketa historikoek (diktaduratik demokraziara, giza eskubideak sistematikoki urratzen zituen Estatu batetik Estatu Sozial eta Zuzenbidezko baten bermeetara, zentralismotik autogobernura) indarkeriari buruz egiten dugun balorazioei nola edo hala eragin behar dioten erabakitzeko.

Jokabide sozialen pisua aitortzearen garrantziari buruz

Ikasleen prestakuntzarekin jarraitzea komeni da, euskal eta espainiar gizartean izandako jarreraren ezaugarriak zehaztuz, historia hurbilean jasandako asmo politikoko indarkeriaren biktimei dagokienez.

- Gehiengoaren axolagabetasuna: luzaroan, euskal gizartearen (eta espainiarraren) zati handi batek pribatuan indarkeria gaitzetsi badu ere, axolagabe agertu da biktimekiko. Hainbat faktorek eragin dezakete hori, besteak beste, kutsadura ideologikoak eta beldurrak.

- Justifikazioa eta moral bikoitza: batzuek biktimak egotea ere justifikatu dute, bai pertsonalki («zerbait egingo zuen!» «merezi zuen»), bai estrukturalki («albo-kalteak» «ondorio saihetsezinak»). Jarrera hori bateragarria izan da biktima batzuk aitortzearekin, baina ez denak, «gureetako» gisa identifikatzen ziren edo ez kontuan hartuta.
- Biktinekiko elkartasun erreal, zehatza eta aktiboa oso jarrera minoritarioa eta selektiboa izan da (proiektu politiko edo planteamendu ideologiko bera zuten pertsona ezagun, gertuko, abegitsu eta abarrekin).
- Hala ere, motibazio politikoko indarkeria agertu zenetik gaur arte, biztanleriak, oro har, bilakaera motela baina positiboa izan du biktimen alde.
- Horretan lagundu du joan den mendeko azken hamarkadaren erdialdetik aurrera gertatutako biktimak «ikusarazteko» fenomeno aipagarriak. Besteak beste, honako ondorio hauek ditu: biktimen gero eta protagonismo handiagoa, gizartearen kontzientziazioa eta lege-garapen zabal eta esanguratsua, haien eskubideak onartzea xede duena.

Iritzi publikoan jarrera-aniztasun hori dagoela ohartzea garrantzitsua da, ikasleekin beren identifikazioari edo esperientziari buruz elkarrizketa irekia izaten laguntzeko. Orain kontua ez da jarrera batzuen edo besteen baliozkotasunari edo justifikazioari buruzko eztabaida batean hastea, baizik eta ikasleen eta ingurukoen jarrera desberdinak mahai gainean jartzea eta jarrera horietaz jabetzea.

Eztabaidagarria eta ukaezina bereiztearen garrantziari buruz

Halaber, garrantzitsua da ikasleei bereizten laguntzea alderik problematikoena —eta, beraz, eztabaidagarria— eta agerikoena —eta, beraz, ukaezina—. Egia esan, historiaren eremua eztabaidagarria da, iraganeko interpretazioen eta horiei dagozkien kontatzeko moduen artean eztabaidak sortzen baitira. Hala ere, ezagutza historiko guztia ez da erlatiboa. Gertaera, elementu edo alderdi ukaezinak eta eztabaidaezinak ere ezar ditzakegu. Horregatik, ibilbide bat egitea proposatzen dugu euskal gatazkari buruzko hainbat gairen inguruko interpretazioen eztabaida aintzat hartuta, biktimen existentzia eztabidaezin edo ukaezinera iristeko. Bereizketa hori ulertzea funtsezkoa da biktimak errespetuz hartu ahal izateko.

Eztabaidagarria I: gatazkaren existentzia eta izaera

Lehenik eta behin, euskal historiografian eta iritzi publikoan eztabaida handia dago galdera honen inguruan: Ba al dago «euskal gatazka» bat? Batetik, hainbat historialari, talde politiko eta pertsonak diotenez, aspaldiko gatazka bat dago bi bandoren artean (Euskal Herria/Espainia-Frantzia, edo benetako euskaldunen eta abertzaleen eta euskal arnegatu eta traidoreen artean), eta bizi izandako indarkeria gatazka horren adierazpen natural eta saihetsezina da. Eztabaidaren beste muturrean daude gatazkaren existentzia bera zalantzan jartzen duten historialariak, talde politikoak eta pertsonak; izan ere, uste dute foruzaletasunak, lehenik, eta nazionalismoak, ondoren, gatazka horren existentzia asmatu dutela, baita identitate espainiarretik erabat bereizitako euskal identitatea ere. Beste batzuek gatazkaren existentzia onartzen dute, baina zalantzan jartzen dute gatazkaren izaera, eta haren aniztasuna azpimarratzen dute. «Euskal gatazka» deiturikoak hainbat dimentsio ditu identitate-, politika-, historia-, kultura- eta gizarte-arloetan. Indarkeriazko gatazka haren adierazpenetako bat besterik ez da, eta ez da, inola ere, beharrezkoa eta saihetsezina.

Eztabaidagarria II: indarkeriaren izaera

Bigarrenik, ez da horren zalantzazkoa indarkeria egon dela, baina asko eztabaidatzen da zer indarkeria-mota egon den, nor diren eragileak eta nork eragiten duen. Adibidez, pertsona batzuek diote Estatuak egindako indarkeria ez-legitimoa beste indarkeria batzuen jatorri eta eragile dela, erreakzio bidez. Beste pertsona batzuek nabarmentzen dute garrantzitsua dela bereiztea diktadurako «Estatu terrorista» eta Trantsizioaren eta finkatze demokratikoaren aldietako «estatu-terrorismoa» eta «polizia-abusuak». ETaren indarkeriari dagokionez, terrorismoa ala bi-dezko defentsa den eztabaidatzen da, izaera politikoa duen edo delinkuentzia hutsa den, edo haren jatorria independentismoa edo marxismo iraultzailea den. ETari aurre egiten dion terrorismoa ere eztabaidatzen da: jarduera paraestatala da, ETaren aurkako defentsa-erreakzioa da, ala kontrolik gabeko taldeak dira?

Ukaezina: biktimak daudela

Hirugarrenik eta azkenik, zoritxarrez eztabaidaezina dena iritsi gara. Aurreko guztiari buruz (gatazkari eta indarkeriari buruz) asko eztabaida-

tzen bada ere, agerikoa da bidegabeki tratatu dituzten eta giza eskubideen urraketa larriak jasan dituzten gizakien zerrenda mingarria dagoela¹⁰.

Ikasleek Euskadin bizi izandako indarkeriaren aniztasunaren eta magnitudearen ikuspegi orokorra eta nozioa izan dezaten, honako datu hauek eman daitezke¹¹:

- ETaren terrorismoaren biktimak (eta antzekoak): 837 pertsona erailda, 80 pertsona inguru bahituta eta milaka pertsona kaltetuta haren atentatu, estortsio-kanpaina eta 2011ra arteko etengabeko mehatxuen bidez¹².
- GALen, parekoen eta eskuin-muturrekoen terrorismoaren biktimak: 73 pertsona erailda, eta kaltetutako beste batzuk (zaurituak eta bahituak). Terrorismo-mota hori 1987an desagertu zen.
- Estatuko instantzien (Estatuko Segurtasun Indarrenak, baina baita epaile eta beste funtzionario batzuenak ere) eginkizun bidegabeen jarduketan biktimak. Haien izaera kontuan hartuta, zaila da heriotza eta zauri larriak eragiten dituzten ekintzak (operatiboak, kontrolak, manifestazioak...) kuantifikatzea, baita tortura eta bestelako akats edo gehiegikeria judizialak ere. Zigorgabetasuna horrelako ekintza bidegabeen ezaugarri bereizgarria da.

Gogoeta horien ondoren, ikasleekin solas egin daiteke «ezta-baidagarri» denaren (gatazka eta indarkeria) termino batzuekin edo

¹⁰ *La problemática de la asunción ética de la perspectiva de las víctimas* lanean adierazten dugun bezala, biktimatasuna edo biktima-izaera definitzen duten ezaugarriak bi dira funtsean: errugabetasuna eta pasibotasuna. Errugabea dela esan dezakegu, biktimak ez duelako merezi jasandako biktimizazio-ekintza. Kontua ez da izaki orbangabea izatea (ez da hala), ez eta gatazkan inplikaturik ez egotea ere (gatazkan sartuta dago, nahita edo nahi gabe), baizik eta, hala eta guztiz ere, egin duena egin duela (ezer ez, gutxi edo asko, neutroa, ona, erregularra edo txarra), edozein dela ere, dena dela ere, jaso duen tratua ez dela bidezkoa, bere oinarritzko giza eskubideak urratu dituztelako, bere duintasun pertsonal ukie-zina urratu dutelako. Inork ez du merezi, ezta biktimagileak ere, bere oinarritzko eskubideak urratzea. Pasibotasunak, bestalde, ez dugula geure burua biktima egiten esan nahi du, gure gogoz kontra egiten gaituztela biktima. Biktimagileak gure autonomia zapaldu egiten du: haren ondorioz sufritu egiten dugu (Sáez de la Fuente eta Bilbao, 2018: 53-54).

¹¹ Biktimagile bakoitzaren biktima-kopuruan dauden aldeek indarkeria-mota desberdinen pisu bereizgarria erakusten dute. Baina horrek ez du esan nahi biktimagile batzuek edo besteek giza eskubideak urratzeak garrantzi gehiago edo gutxiago duenik.

¹² Datuak Eusko Jaurlaritzaren Giza Eskubideen urraketen oinarritzko txostenetik hartu dira (2013).

besteekin identifikatzeari buruz. Zer jarrerarekin sentitzen dira identifikatuago? Nola iritsi dira bertara? Zertan oinarritzen dira hura defendatzeko? Beren jarrerei buruzko zalantzak, galderak edo ziurgabetasunak izan dituzte? Elkarreraginik izan al dute beste jarreraren bati eusten dioten pertsona edo taldeekin? Nola hartzen dituzte kontuan gai horiei buruz iritzi desberdina duten pertsonak?

Ondoren azalduko da —biktimen existentzia eta biktima horiek jasane duten bidegabekeria eztaba daezinak direlako— hurrengo saioan haien testigantza entzungo dela, jarrera harkor eta arretatsuan¹³. Biktimaren bisitaren ondorengo saio batean, ikasleekin hitz egin daiteke «ukaezinarekiko», hau da, biktimekiko, duten alde aurreko jarreraz.

Aurreko gogoetak egin ondoren, iraganeko interpretazioan ohi-koak diren eta ikasleek saihestu behar dituzten akats batzuei erreparatu behar zaie:

- anakronismoa: gaur egungo kategorietatik abiatuta, gaur egungo kontzientzia soziopolitiko eta etiko ez zuten iraganeko gertaerak ebaluatzea,
- manipulazioa: denboran urrun egotea, ahaztea edo lekukoak galtzea baliatzea, norberaren interesen zerbitzura historia desitxuratua edo faltsua eraikitzeke,
- absolutismoa: iraganaren benetako interpretazio historiko bakarra dagoela eta horrek justifikaziorik ez duela behar sinetsaraztea,
- erlatibismo absolutua: historiaren bertsio guztiak egiazkoak direla sinetsaraztea, partzialki bada ere, eta bertsio guztiz faltsuak edo okerrak egon daitezkeela ezkutatzeko,
- ezjakintasuna: iraganean gaur egun ezagutzen ez diren ezer esanguratsurik ez dagoela pentsatzea.

¹³ Bereziiki interesgarria izan daitekeen arren biktimagile desberdinen biktimei entzutea, garrantzitsua da ulertzea biktimen artean antzekotasun asko daudela beren esperientzian, eta biktima batek biktima guztiak ordezka ditzakeela. Horrela ulertutako biktimatasunak, biktima morala izateak, biktima-mota guztiak berdintzen ditu. Horrek haien arteko balio-hierarkiazioa egitea galarazten du; hierarkia hori, maiz, beldurretik, kutsadura ideologikotik edo kidetasun pertsonaletatik dator. Hala eta guztiz ere, garrantzitsua da biktimek jasandako indarkeria-motak kontuan hartzea; izan ere, aukera ematen dute horiei guztiei erreparatzeko eta moten arteko loturak aurkitzeko eta, aldi berean, biktima-mota bakoitzaren aurrean (eta biktimarekin) zer egin behar den azaltzen digute.

b) *«Historiaren memorializazioaren» eta «memoriaren historizazioaren» adibide-ariketa batzuk*

Aurreko gogoetei buruz hausnartu ondoren, ikasleak hobeto prestatuta egongo dira biktima(k) errespetuz hartzeko eta haren/haiei testigantzak jasotzeko. Saioa amaitzeko, kasu zehatzen bat har daiteke (baita hurrengo saioan testigantza eta guzti entzungo dena ere), eta ariketa praktikoa bat egin, «historiaren memorializazioa» eta «memoriaren historizazioa» proposamenak zer esan nahi duen aplikatzeko.

Hona hemen, adibide gisa, biktimen bi kasu eta prestatu litekeen testuingurua¹⁴. Nabarmendu beharreko testuinguruko elementuak identifikatzean, pentsatu behar dugu gaurko gazteek ez zutela indarkeriarik bizi izan eta oso gutxi ezagutzen dutela prozesua. Hala ere, mito eta estereotipo asko onartu dituzte, eta horietan oinarrituta entzungo dute biktimen testigantza, eta zentzua emango diote. Hala, ETaren, Komando Antikapitalisten, GALen edo Batallón Vasco Español taldearen biktimen testigantzak entzun ditzakete, ziur aski nor diren eta batzuen eta besteen artean zer desberdintasun dauden jakin gabe. Prozesu historiko aldakor bateko une jakin batzuetan gertatutako atentatu, hilketa edo torturei buruz ikasiko dute, gertatutakoa denboran kokatzea zer den ulertu gabe. Adibidez, zer alde dago norbait 1973an, 1978an, 1990ean edo 2008an hil zutela esaten bada?

FRANCISCO NÚÑEZ FERNÁNDEZEN KASUA

*Gertakarien gutxieneko kontakizuna*¹⁵

1977ko maiatzaren 15ean, Francisco Núñez Fernández, 38 urteko eta filiazio politikorik gabeko matematikako irakasleak, Bara-

¹⁴ Beste kasu batzuk ere aukera zitezkeen: Yoyes, García Arizabalaga, Pertur, Argala, Lasa eta Zabala, Zabalza, M.A. Blanco. Horietan guztietan, salbuespenik gabe, ariketa hau egiteko aukera egongo litzateke, eta eragin handia izango lukete egiten ditugun planteamenduek.

¹⁵ *Euskal kasuan izandako bizitzeko eskubidearen aurkako urraketen argazkiak, herri herri dokumentuan jasotako informazioan* https://www.euskadi.eus/contenidos/informacion/retratos_victimas_paz/es_def/adjuntos/BILBAO%20cas.pdf 98. or. (2021/03/22an kontsultatuta) eta haren alaba Inés Nuñez de la Partek Deustuko Unibertsitatean egindako testigantzan (2021/03/11) oinarrituta.

kaldon (Bizkaia) jaio eta Bilbon bizi zenak, poliziako kideen eraso bat jasan zuen. Mezetara joan ondoren, hiru urteko Ines alabarekin egunkaria erosten ari zen kiosko batean. «Grisak» bortizki sakabanatzen ari ziren amnistiaren aldeko manifestazio batekin topo egin zuen. Polizia batzuk hurbildu eta Francisco jipoitu zuten, zangoetan eta bizkarrean kolpatuz, alaba babesten saiatzen zen bitartean. Felix anaia abokatuak eta bere kuadrillako kideek animatuta, egun batzuk geroago, Francisco Guardiako Epaitegira joan zen salaketa aurkeztera. Irtetean, kale-jantzian eta armatuta zeuden hainbat poliziak furgoneta batean sartu zuten, iraindu, umildu eta litro bat errizino-olio eta beste litro bat koñak hartzera behartu zuten. Tortura-metodo horrek ez zuen ageriko arrastorik utzi, baina urdaila hondatu zion. Francisco hamahiru egunez ospitaleratuta egon ondoren eta agonia gogorra pairatuta hil zen, gaur egungo Basurtoko ospitalean.

Bilboko Poliziaren Burutza Nagusiko idazkari nagusiak ukatu egin zituen gertakari guztiak. Baina ospitaleko mediku-taldeko Fariñas doktoreak, El País egunkariak (1977-06-02) zioen bezala, gaixo eta hilzorian zegoela artatu zuenak, jakinarazi zuen gaixoa ospitaleratu zenean kontusioak zituela bizkarrean eta ipurmasailetan.

Biktima hil eta gutxira, polizia bat agertu zen etxean alargunari esateko familia ikertu zutela eta «garbi» zegoela —hau da, akatsa izan zela—, eta dirua eskaini zion, baina alargunak uko egin zion. Une horretan, mehatxu egin zioten bera eta alaba hilko zituztela, baldin eta horretaz hitz egiten bazuten.

Familian isiltasunaren legea nagusitu zen, Ines gorrotoz hazi ez zedin, eta hainbat hamarkadatan ez zuten inolako aitorpen sozial eta instituzionalik izan. 2000. urtean, Inés Bizkaiko Gobernuaren Ordezkaritzara joan zen, 1999an onartutako Terrorismoaren Biktimen Legearen babesean egindako eskaera betetzeko. Egun bereko arratsaldean, ezezagun batek telefonoz heriotza-mehatxuak egin zizkien ama-alabei. Egia esan, ez zuten biktimatzat jo hamarkada bat geroago arte, Eusko Jaurlaritzaren 2012ko ekainaren 12ko 107 Dekretuaren esparruan. Baina 2021. urtera arte itxaron behar izan dute, Fernando Martínez López Memoria Demokratikoko Estatu idazkariak barkamena eskatzeko Espainiako Gobernuaren izenean, eragindako kalte bidegabeta aitortuz.

Testuinguru historiko-politiko

1977. urtea Espainiako Trantsizioaren aldikoa da, hau da, erregimen diktatorial frankistatik egungo sistema demokratikora igaro zen aldikoa. Ordurako, Erreforma Politikoaren Legea onartu zen (1976), Espainiako Alderdi Komunista (PCE) legeztatu berria zen eta herrialdea lehen hauteskunde demokratikoen atarian zegoen. 1977ko urrian aldarrikatu zen Amnistia Legea, frankismoko preso politikoak eta ETAko militanteak kartzelatik ateratzea eragin zuena, baina baita giza eskubideen urraketen erregimeneko erantzuleentzako amaierako lege moduko bat ere. Franciskoren eraso manifestazio batean gertatu zen, amnistiaren aldeko bigarren astearen esparruan.

Trantsizioaren aldiak, era berean, gatazka politiko handia ekarri zuen, batetik, demokraziarako trantsizio baketsua ahalbidetuko zuen alderdi politikoen arteko itun politiko baten alde agertu zirenen eta, bestetik, fatxada demokratiko baten azpian erregimenaren zutabeek jarraitu ez zezaten, frankismoaren indar politiko eta instituzional guztiekiko erabateko hausturaren alde egiten zutenen artean. Alderdi gehienek, PSOE eta PCE barne, aktiboki hartu zuten parte itunean; sektore nazionalistek, berriz, deszentralizazio politikoaren arazoa nola konponduko zen ikusteko zain geratu ziren, eta sektore erradikalek (ETAren adarrei lotutakoek, esaterako) aktiboki defendatu zuten haustura. Euskadin egindako konstituzio-erreferendumean, abstentzioa % 55 ingurukoa izan zen eta aurkako botoa % 11koa. Gernikako Autonomia Estatutuaren erreferendumaren kasuan, euskal hautesle-eroldaren ia % 60k hartu zuen parte, eta baiezko botoak % 90era iritsi ziren.

Asko eztabaidatu da, historikoki eta politikoki, Espainiako Trantsizioaren izaerari buruz. Hainbat alderdi politiko, intelektual eta akademikok, beste herrialde batzuentzako eredu izan daitekeen erregimen-aldaketaren prozesu ideal eta baketsutzat aurkezten dute Estatuak bulztatutako irudi nagusia. Denborak aurrera egin ahala, ikusgarritasuna irabazi du beste sektore politiko, sozial eta intelektual batzuek planteatutako ikuspegi kritikoak. Ikuspegi horrek dimentsio bortitza eta odoltsua nabarmentzen du, ezkutuan mantendu dena, adiskidetze nazionalaren interpretazio jakin baten mesedetan, eta Franciskoren kasuak hori erakusteko aukera ematen du.

Francisco Núñez Fernándezen biktimazio-kasuaren esanahi historikoa hobeto azaltzen da Trantsizioaren testuinguruan. Irakasleek ariketa bat proposa diezaiekete ikasleei. Franciscoren eta haren familiak jasan-dako sufrimendu bidegabearen kasuan Trantsizioko hainbat elementu bereizgarri nola agertzen diren identifikatu beharko dute ikasleek.

Biktimagileak

Demokraziaren trantsizio- eta finkatze-prozesua behin eta berriz mehatxatu zuten, ez bakarrik ETaren adarrek, baita inoluzioa eragin eta diktadurara itzuli nahi zuten eskuin-muturreko hainbat talderen ekintzek, hala nola Guerrilleros de Cristo Rey, Batallón Vasco Español, Triple A eta Grupos Armados Españoles (1975-1982) taldeen ekintzek eta Estatuko Segurtasun Indar eta Kidegoetako sektore jakin batzuen gehiegikeriekiko permisibitateak ere. 1983tik 1987ra bitartean, Grupos Antiterroristas de Liberación (GAL) taldea legez kanpoko kontraterrorismo gisa aritu zen, Estatuaren eta polizia-aparatuen egitura batzuek babestuta, ez diktadurara itzultzeko, baizik eta ETaren aurka borrokatzeko.

Aldi horretan tortura ere modu sistematikoan erabili zen: atxilotu-tako edo bahitutako pertsonen giza eskubideak urratu ziren, informazioa lortzeko, iraintzeko edo, besterik gabe, sufriarazteko, batzuetan hil arte. Gaur egun, Espainiak ez ditu onartu demokraziaren sinesgarritasuna zalantzan jartzen duten jardunbide horiek. Franciscoren kasuak erakusten du zein zaila zen polizia frankista polizia demokratiko bihurtzea eta horrek pertsona askorentzat ekarri zituen ondorio larri eta bidegabeak.

Segurtasun Indar eta Kidegoetako kide jakin batzuen jarduketa oker eta bidegabeetan arreta jartzeak ez du esan nahi demokraziari egin zioten ekarpen izugarria zalantzan jartzen denik, bai giza sakrifizioari dagokionez (ETak eraildako kide-kopurua kontuan hartuta, batez ere aldi hartan), bai ETako komandoak, azpiegitura ekonomikoa eta militarra desagiteko eta erakunde terroristari amaiera emateko konpromisoari dagokionez.

Ikasleei proposa diezaiekegu gai honetaz eztabaida kritikoa egitea: aldi horretan, Segurtasun Indar eta Kidegoen eginkizunaren anibalentziak zer inplikazio zituen iritzi publikoak hainbat indarkeria-kasuri buzur egiten zituen balorazioetan.

Biktimak: Francisco eta bere familia

Egia da Francisco dela biktima zuzena, baina garrantzitsua da familiak jasandako biktimazioa onartzea ere, bereziki emazteak eta alabak jasandakoa. Lehenik eta behin, senarraren eta aitaren galera tragikoaren bidez eta horrek eguneroko bizitzan eragindako zailtasun eta sufrimenduen bidez. Bigarrenik, mehatxuek eta aitoren ezak hainbat hamarkadatan eragindako biktimazioaren bidez. Gai horri dagokionez, ikasleei eska diezaiekegu Estatuak eta Autonomia Erkidegoak biktima-izaera eta haren zailtasun historikoak aitortzeko erabilitako prozedurak aztertzea.

Halaber, garrantzitsua da ikasleekin hausnarketa egitea biktimazio-historia horietan emakumeek duten zereginari eta ibilbideari buruz. Eraildako emakumeak gizonak baino askoz gutxiago izan dira eta, horregatik, ezkutuan gelditu dira. Hala ere, gehiengoak dira biktima sekundarioen eta gaur egun dugun bizikidetza baketsu eta demokratikoa eraikitzeko ekimenak gidatu dituztenen artean. Inés eta hura bezalako emakumeak dira, hainbat hamarkadatan beren eskubideak eta biktima guztienak onartzeko gogor lan egin dutenak eta, beren testigantzen bidez, gazteak biktimen esperientziaz sentsibilizatzen dituzten hezkuntza-programetan parte hartzen dutenak.

MARÍA TERESA TORRANO FRANCIAREN KASUA

*Gertaeren gutxieneko kontakizuna*¹⁶

María Teresa Torrano Francia, 37 urtekoa, etxekoandrea eta seme baten eta alaba baten ama. PSEko militantea zen 1977tik, eta alderdiak antolatzen zituen udako hainbat kanpamentutan parte hartu zuen begirale gisa. Labe Garaietako langilea zen Jesús Ramos senarrarekin batera, langile-klaseko familia bat osatzen zuten, Nerbioi itsasadarraren ezker aldean garai hartan zeuden beste asko bezalakoa.

¹⁶ *Euskal kasuan izandako bizitzeko eskubidearen aurkako urraketen argazkiak, herriz herri* dokumentuan https://www.euskadi.eus/contenidos/informacion/retratos_victimaz_paz/es_def/adjuntos/bi-portugalete.pdf, 21. or. (2021/03/22an kontsultatua) eta Iván Ramos haren semeak Deustuko Unibertsitatean egindako testigantza (2021/03/10) oinarrituta.

1987ko apirilaren 25ean, María Teresa Portugaleteko (Bizkaia) PSE-PSOEn Herriko Etxearen aurka molotov koktelekin egindako atentatu baten biktima izan zen. Hamabost lagun zeuden bertan. María Teresa larri zauritu zen bere gorputzaren erdian hirugarren graduko erredurak eragin zizkion koktel baten zuzeneko inpaktuagatik, eta Gurutzetako ospitalean (Barakaldo) hil zen, atentatua gertatu eta hiru egunera. Senarra, PSE-PSOeko herri-elkarteko idazkaria, zauritu egin zen emaztearen arropak itzaltzen saiatzean. Atentatu berean hil zen Félix Peña Mazagatos ere. María Teresa Olalderi, María Jesús García del Valleri eta José Luis Villanuevari ebakuntza egin behar izan zieten, eta beste lau pertsona zauri arinengatik artatu zituzten.

María Teresaren seme-alabek, 11 eta 13 urtekoek, telebistako albistegian izan zuten atentatuaren berri, Aste Santuko oporrak Euskal Herrikan kanpo igarotzen ari zirela, Burgosen, familia adiskide batekin. Ez zuten ama berriro ikusi.

Atentatuaren egileak herriko zazpi gazte izan ziren, horietako bi adingabeak. Poliziak Mendeku taldeari (ETAren kidekoa) atxikita egoitea leporatu zien. ETak akusazioa gezurtatu zuen atentatua egin eta lau egunera. Egia esan, talde autonomo baten lana izan zen.

María Teresa hil ondoren, biktimizazioak familiaren gain jarraitu zuen, etengabe seinalatuta eta jarraituta.

Testuinguru historiko-politiko

1987an, Euskadi eta Espainia finkatze demokratikoaren aldia mugilduta zeuden. 1982an hauteskunde orokorrak egin ziren Espainian, eta PSOEak, Gerra Zibilean garaitua izan zen eta diktadurak erreprimitu zuen alderdi sozialistak, hauteskundeak irabazi zituen eta modu demokratikoan iritsi zen boterera. Trantsizioaren amaiera markatu zuten inflexio-puntuetakoa bat izan zen. 1987an, demokraziako bigarren gobernu sozialista jarri zen martxan. Euskadin, 1979az geroztik, autogobernu-sistema arautzen duen Autonomia Estatutua dago. 1980an eratu zen lehen gobernu autonomikoa, Eusko Alderdi Jeltzalea (EAJ) buru zela. 1987an, EAJk gobernatu zuen Euskadiko Alderdi Sozialistarekin (PSE) koalizioan.

Demokrazia finkatu eta autogobernua aurrera egin arren, laurogeiko hamarkadan izan zen indarkeria terroristaren boladarik gogorrena,

hain zuzen ere, batez beste, hiru egunetik behin hilketa bat gertatu baitzen. Horregatik, berun-urteen garaia esaten zaio; garai horretako biktima gehienak Estatuko Segurtasun Indar eta Kidegoetako kideak izan ziren.

Ikasleei planteatzen dakieke nola azaltzen den ETak, diktaduraren aurkako oposizioaren abangoardiatzat hartua izan zenak, erailketa gehienak (% 95) demokrazian sartu ondoren egitea. Garrantzitsua da ikasleei azaltzea kontraesana zegoela, batetik, ETAn eta haren ingurune politikoan jarrera independentista eta antiespainolista zutenen eta, bestetik, Espainiako demokraziaren esparruan zenbait autogobernu-mailako deszentralizazio politikoaren aldeko apustua egiten zutenen artean. Komeni da, halaber, ikasleek bereizten ikastea, batetik, indarkeria helburu politikoak lortzeko erabiltzea defendatzen ez duten jarrera nazionalistak eta, bestetik, helburu politikoak lortzeko indarkeria erabiltzea defendatzen dutenak.

Bestalde, oso garrantzitsua datu honi erreparatzea: bere burua ezkerreko mugimendutzat duen batek langile-jatorriko pertsonen aurka eta Herriko Etxe baten aurka (PSOE biltzeko lekua) egin zuen atentatua. Alderdi Sozialista zen une horretan zeuden alderdietan zaharrena, Euskal Herrian EAJ bera baino lehenago ezarri zen eta Ezkerraldean errotze berezia zuen. Maite Torranoren kasuaren aurretik eta ondoren, herriko etxeek eraso ugari jasan zituzten. Hiru urte lehenago, Komando Autonomo Antikapitalistek (ETAren zatiketa) Enrique Casas erail zuten, Alderdi Sozialistako diputatu autonomikoa eta senataria.

Kontuan izan behar da 1987an bukatu zirela GALen ekintza terroristak. Urte horietan oraindik ez zeuden arren gertaerei buruz eta Felipe Gonzálezek gobernuko goi-kargu batzuek «gerra zikinarekin» izandako loturari buruz gaur egun ezagunak diren ebidentzia judizialak, baina iritzi publikoan bazegoen terrorismoaren aurkako borroka zalan-tzan jartzeko sentimendu handi bat, eta ETak eta bere inguru politikoak baliatu zuten, indarkeria autodefentsarako mekanismo gisa erabiltzea justifikatzeko.

Gernikako bonbardaketaren berrogeita hamargarren urteurrena (1937/04/26) baino egun bat lehenago gertatu zen atentatua. Ezin da ziurtatu kointzidentzia hutsa izan zen edo mendeku bihurtutako oroitzapena izan zen. Hala ere, ETA babesten zuen ingurune sozial eta politikoaren imajinarioan haren borroka eta Gerra Zibileko Euzkadiko Go-

bernuaeren batailoietako «gudarien» borroka lotzea hain ohikoa zela kontuan hartuta, interesgarria da hezkuntza-ikuspuntutik esploratzea analogia historiko potentzial horren azpian dauden arriskua eta faltsukeria. Horretarako, honako kontraesan honi buruzko eztabaida bat planteatu daiteke: gerra Zibilaren galtzaile izan zen alderdi politiko bat, azkenean, zigortua izan zen, garaitu eta erreprimitu zuenaren oinordekoa balitz bezala.

María Teresa Torrano Franciaren biktimazio-kasuaren esanahi historikoa hobeto azaltzen da finkatze demokratikoaren aldiaren testuinguruan. Irakasleek ariketa bat proposa diezaiekete ikasleei: María Teresaren eta haren familiak jasandako sufrimendu bidegabearen kasuan, aldi hartako elementu bereizgarriak nola agertzen diren identifikatu behar dute. Halaber, ETaren indarkeriaren ustezko justifikazioari buruzko eztabaida ere planteatu daiteke; hau da, argudio baten arabera, indarkeria hori diktaduraren eta faxismoaren aurkako borroka zen.

Biktimagileak

Poliziak, hasiera batean, atentatua ETaren kideko Mendeku taldeari leporatu bazion ere, ETak gezurtatu egin zuen. Egia esan, gazte-talde batek egin zuen, tartean bi adingabe zeudela. Bertako talde autonomo gisa jarduten zuten, erakunde jakin batetik kanpo, eta hiri-gerrilla edo kale-borrokako teknikak erabiltzen zituzten.

Irakasleek gai honi buruzko hausnarketa egitea planteatu diezaiekete ikasleei: batetik, erakunde armatuko kide ez izan arren, hura justifikatu, babestu eta, zenbait kasutan, imitatu zutenek ETari babes soziala emateko giroa sortu zuten; bestetik, nola azaltzen den nerabeek babes sozial hori ematea.

Biktimak: María Teresa Torrano eta bere familia

Horrelako kasu gehienetan gertatzen den bezala, hildako biktimaz gain, haren senideak ere biktima bihurtzen dira. Ivanek, Maiteren semeak, hainbat alditan kontatu du, atentatuaren ondoren eta hainbat hamarkadatan, bera eta bere familia seinalatu egin dituztela, gizartearen irainak jasan dituztela eta berriro biktima bihurtu dituztela. Herriko pertsonak errua egozten zieten, bai jasandako biktimazioa merezi zu-

telakoan («zerbait egingo zuen»), bai biktimagileei ezarritako zigor penalaren erruduntzat jotzen zituztelako, biktimagileak tokiko heroitzat hartzen baitzituzten. Hausnarketa horien esparruan, ikasleekin kritikoki azter daiteke gai hau: indarkeriaren biktimek zalantzan jartzen dituzte espetxetik irteten diren ETako kideei egiten zaizkien «ongi etorri» ekitaldiak.

Atentatua gertatu eta ia hamabost urtera, Bakearen Aldeko Koordinakundea talde bakezaleak «jazarpen-indarkeria» terminoa asmatu zuen (2000), hain zuzen ere ohartarazteko kale-indarkeria, jazarpena, mehatxuak, erasoak edo beste baliabide batzuk sistematikoki erabiltzen ari zirela zenbait pertsona seinalatzeko, jazartzeko, zirikatzeo eta isolatzeko, beren planteamendu ideologikoak publikoki defendatu zituztelako. Irakasleek honelako galderak egin diezazkiekete ikasleei: a) nola adierazten dute Maite Torranoren eta haren familiaren kasuak «jazarpen-indarkeria» kontzeptua?; eta b) kontzeptu hori aplika dezaketen ezagutzen duten beste kasu batzuetan.

Maiteren familiak Maite Torrano Fundazioa sortu zuen. Gainera, Iva-nek urteak daramatza gazteak biktimen esperientziaz sensibilizatzen dituzten hezkuntza-programetan parte hartzen, haien testigantzen bidez, haiek bizi izan zituzten gertaerak errepikatu ez datezen laguntzeko.

2.1.2. *2. maila (Meso): Euskadin izandako indarkeriaren historia hurbila testuinguruan jartzea*

Atal honetan, Euskadiko gatazkarekin eta duela gutxiko indarkeriarekin zerikusia duten gaiak testuinguruan kokatzeko eta sakontzeko ariketa proposatzen dugu. Historia irakasgaien garatu daiteke, diktaduraren amaierako, Trantsizioko eta finkatze demokratikoko aldiak lan-tzen direnean.

Ikasleei eskema eta/edo kontakizun-gida bat eskaini behar zaie, eragileen sorrera eta bilakaera, haien jarrerak eta ekintzak, eragin zieten testuinguruko elementuak eta haien erabakien ondorioak ulertzen laguntzeko.

Lehenik eta behin, ibilbide historiko labur bat eskaintzen dugu, irakasleek nahiz ikasleek irakur dezaketena. Bigarrenik, *denbora-lerro tematiko* bat eskaintzen dugu, eta harekin egin daitezkeen ariketa batzuk iradokitzen ditugu.

a) *Sintesi historikoa*

ETA. Jatorriak

ETA 1959an sortu zen, gazte-talde batek EGIrekin, EAJko gazteen erakundearekin, harremana etetea erabaki zuenean, diktaduraren eta elite ekonomikoen aurrean ezer ez egitea eta epelkeria leporatu ondoren. Une hartan, indarkeria erabiltzeko justifikazioa aurkitu zuten diktadura frankistaren errepresioaren aurrean eta nazionalismo tradizionalak erabiltzen zituen metodoen ondoriozko frustrazioan. Erakunde berria bi korrante ideologikoz elikatzen zen, alde batetik euskal nazionalismoaz eta, bestetik, marxismoaz eta langile-borrokaz.

Garai hartan, diktadura bete-betean, Euskal Herria aldaketa garrantzitsuetan murgildu zen, hala nola industrializazio sendoan, landa-mundutik nahiz Espainiako beste leku batzuetatik etorritako migrazio-ekarpen garrantzitsuan, ezkerreko korronteen eraginean, sindikalismo hasiberri baten susperraldian eta, azkenik, mundu osoan izandako hainbat eta hainbat deskolonizazio-mugimenduk astindutako nazioarteko testuinguruan.

1962an Frantziako Belloc beneditarren monasterioan egindako lehen biltzarrean, askapen nazionalako euskal mugimendu iraultzaile gisa definitu zen, «hirugarren mundu» deiturikoan izandako iraultzen eragin handia jaso zuen, eta Euskadi Espainiaren eta Frantziaren kolonia zela zioen tesia sortu zuen.

Capbreton herrian II. Biltzarra egin zen 1963an. Federico Krutwig-en ideietan (*Vasconia* lanean) sendo finkatutako biltzarrean, bere burua askapen-mugimendu gisa definitu zuen, nazionalismo tradizionalaren postulatuetatik nabarmen urrunduz. Horrela, arraza, hau da, Sabino Aranaren ezaugarri inspiratzailea alde batera utzi eta euskara hartu zuen euskal identitatea definitzeko irizpide gisa.

III. Biltzarra 1964an egin zen Baionan, eta han gauzatu zen EAJrekiko behin betiko haustura. Biltzar hartan, eztabaida garrantzitsuen artean, Euskadi Espainiaren zapalkuntza kolonialistatik askatzeko «borroka armatua» beharrezkoa zela berretsi zen. Julen Madariagak *La insurrección de Euskadi* txostena aurkeztu zuen, eta haren edukian, hiltzea independentzia lortzeko beharrezko ekintza zela nabarmentzen zen.

IV. Biltzarra Azkoititik gertu egin zen (1965). ETAk ekintza-errepresioa-ekintza espirala hartu zuen estrategiatzat. Euskal Herriaren aurkako erre-

presioa eragin nahi zen, erakundeak ekintza gero eta indartsuagoekin erantzun ahal izateko, goranzko espiral baten moduan. Bilera horretan, aipatutako hiru ildo ideologikoak azaltzen dira: batetik, euskal sektorea, nazionalistena, Jose Luis Alvarez Enparantza, «Txillardegi» buru zuena; bestetik, antikolonialisten ildoak, Jose Luis Zalbide buru zuena; eta, hirugarrenik, langileen aldeko sektorea, komunismo iraultzailearen eragin handia zuena, Patxi Iturrioz eta Eugenio del Río buru zituenak, bere borroka Euskal Herri Langilea askatzeko borrokatzat hartzen zuena. Nolanahi ere, hirurogeiko hamarkadako lehen urte haietan, haxe izan zen ETAk egindako guztia: pintadak egin, ikurrinak jarri edo bankuetan lapurretak egin.

1966-1967an, ETAk V. Biltzarra egin zuen. Biltzarrean azterketa marxista onartu zen eta, Euskadiren independentziaren helburuari sozialismoarena gehitu zitzaion. ETA lau frontetan egituratu zen —militarra, politikoa, kulturala eta langilea— eta, teorikoki, azkenari eman zitzaion lehentasuna, baina lehena agertzen zen nagusi. Biltzar hartan, Txabi Etxebarrieta zuzendaritzara iritsi zen eta zatiketarena ere izan zen. Horren ondorioz, «ez hain nazionalistatzat» jotzen zen sektorea kanporatu zuten, ETA-berri gisa jarraituko zuena, ekintza armaturik egin gabe. 1968an, Euskadiko Mugimendu Komunista (EMK) izena hartu zuen, eta Mugimendu Komunistaren egitura federalean sartu zen.

1968-1970 hirurtekoa oso garrantzitsua izan zen. 1968an, ETArek ekintzek nahita eragin zituzten lehen hildakoak (José Antonio Pardines eta Melitón Manzanás). Diktadurako poliziaren errepresio bortitzak haren ospea areagotu zuen, harik eta 1970eko abenduan 16 militanteren aurka egindako Burgosko Gerra Kontseiluaren ondorioz elkartasun ikaragarria lortu arte (bai Euskadin, bai handik kanpo). Urte horretan beste erabaki polemiko bat ere hartu zen: Itsasun egindako VI. Biltzarrean gehiengoak gehiegizko nazionalistatzat jotako gutxiengoa kanporatu zuen. ETA izena, ordea, gutxiengo horri lotuko zaio (ETA V izena hartuko zuena, aurreko biltzarreko printzipioekin bat zetorrelako); sektore nagusia, berriz, Liga Komunista Iraultzailearekin (LKI) uztartu eta armak utzi zituen.

ETA V.a gero eta gehiago hazten ari zen eta indarkeriazko ekintzak ere gero eta ugariagoak ziren. 1973an, haren jarduerak goia jo zuen une hartan Francoren Gobernuak presidente (eta Francoren ondorengo) Carrero almirantearen, eta haren laguntzaileen aurkako atentatu hilgarriarekin. Une hartan, erakundearen barruan inork ez zi-

tuen zalantzan jartzen independentismoa edo sozialismoa. Baina argi eta garbi ikusi ziren ezberdintasunak Francoren heriotzaren atarian «borroka armatua» eta «masa-borroka» egituratzeko moduan eta, horrek, ETA militarren eta ETA politiko-militarren arteko haustura ekarri zuen; haustura hori areagotu egingo zen Trantsizio politikoko prozesuan.

Trantsizioa eta finkatze demokratikoa: «berun-urteak»

1975ean, Franco hil ondoren, demokraziarako trantsizio politiko asaldatua hasi zen. 1977an diktaduraren ondorengo lehen hauteskunde politikoak egin ziren, 1978an Konstituzio berria onartu zen eta 1979an Gernikako Autonomia Estatutua. Aldi hartan, 1977ko amnistia ere onartu zen, ETako preso guztiak kartzelatik ateratzea ahalbidetu zuena¹⁷. Preso batzuek erakundea uztea erabaki zuten, baina gehienek indarkeriaren bidetik jarraitzea erabaki zuten. ETA (m)-k, gero eta barne-gogoeta eta -eztabaida gutxiagorekin, ekintzen kopurua eta ankerkeria areagotzea erabaki zuen, euskal herritar gehienek itxaropen-tsu hartu zituzten demokraziaren eta autogobernuaren aurrean. Orduan, ETA (m)-k alderdi politiko bat sortzea proposatu zuen. Horrek aukera eman zion talde armatuarekin —funtzio guztiz erasotzailea izango zuena— eta ekintza politikoarekin jarraitzeko: horrela sortu zen, 1978an, Altsasuko Mahaia izenekoaren ondoren, Herri Batasuna koalizioa (HB), gero alderdi politiko bihurtuko zena. Bestalde, ETA (pm)-k bere alderdia sortu zuen, lehenik EIA eta gero EE, hauteskunde-koalizio gisa.

1982an, aurreko urtean hasitako su-etenaren ondoren, ETA (pm) desegin egin zen, eta haren militanteek gizarteratzeko eta politikan parte hartzeko prozesua hasi zuten Euskadiko Ezkerra alderdian. Hala ere, bere buruari VIII. Biltzarra izena jarri zion polimilien sektore txiki batek indarkeriazko estrategiarekin jarraitzea erabaki zuen, baina bere autonomia operatibo eskasak ETA (m)-ean sartzera behartu zituen.

1977 arte, ETaren indarkeriazko ekintzak 70 hildako eragin zituen; baina ekintza terroristen gehikuntza esponentzialaren ondorioz, urte

¹⁷ Lege horrek, azken batean, Segurtasun Indar eta Kidegoek eta zenbait agintari politikok erregimen frankistaren babespean egindako delitu guztien amnistia ere ekarri zuen.

horretatik 1986ko irailera bitartean, kopuru horri 450 hildako baino gehiago gehitu behar zaizkio. Hildako pertsonen ehuneko handi bat Estatuko Segurtasun Indar eta Kidegoetako kideena izan zen, baina baita beste profil politiko batzuetako pertsonak eta erakundeko bertako disidente batzuk ere. Izan ere, garai historiko horri «berun-urteak» deitu zitzaion (1975-1982).

Bestalde, ia hogeita hamar bat lagun erail zituzten ETaren aurkako eskuin-muturreko taldeek. Talde horien jatorria eta izaera bereiztea komeni da: a) 1975etik 1981era bitartean (Trantsizioa), Batallón Vasco Español, Grupos Armados Españoles, Triple A, Guerrilleros de Cristo Rey, etab. aritu ziren, eta beren ekintza armatuen bidez diktadurara itzulaz nahi zuten; b) 1983tik 1987ra bitartean (finkatze demokratikoa), Grupos Armados Antiterroristasek (GAL) funtzionatu zuten; hau da, egitura politiko eta polizialek finantzatutako eta babestutako kontra-terrorismoa, garai hartan gehiengo absolutuarekin gobernatzen zuen Felipe Gonzálezen lehen agintaldian. Aldi hartan, bestalde, Segurtasun Indarretako hainbat kide, tortura- eta indarkeria-ekintza gaitzesgarrietan nahasita egon ziren, esaterako Lasa eta Zabalaeren heriotza eragin zuen ekintza.

Sufrimenduaren sozializazioa

Laurogeiko hamarkadaren amaieran GAL taldea desagertu egin zen eta Frantziak eta Espainiak akordioak lortu zituzten jarduera terroristari aurre egiteko. Kontu horrek garrantzi handia izan zuen, bai Bidarteko operazioan (1992) erakundeko goi-karguak atxilotu zituztenean, bai gero erakundea desagiteko orduan. Hilketak, bahiketak, estortsioak, jazarpenak eta izuaz gain, laurogeita hamarreko hamarkadan *kale borroka* ere hasi zen, hau da, ETaren kideko gazte-taldeek eragindako borroka. Horietako askok erakundearen harrobia elikatu zuten garai hartan. Iraupen luzeko bahiketak eta erailketak egin zituen erakunde terroristak.

Ezker abertzaleak *Oldartzen* txostena onartu zuen 1995ean, eta haren planteamendurik ezagunena, zoritxarrez, «sufrimenduaren sozializazioa» izan zen. Planteamendu horren esparruan ulertu behar da gero eta gizarte-sektore zabalagoak jazartzeko, bahitzeko, beldurtzeko eta fisikoki ezabatzeke kanpaina, bereziki Alderdi Popularreko eta PSOEko buruzagi edo hautetsiak, baina baita epaileak, kazetariak, intelektualak eta irakasleak ere.

Baina hainbesteko krudeltasuna ez da jasangarria euskal gizartearen gehiengoarentzat; 1980ko hamarkadaren bigarren erdian Bakearen Aldeko Koordinakundea sortu zenetik, beldurrari aurre egiteko urratsak egin ditu eta, erakundearen ekintzei, batez ere bahiketei, herritarrek manifestazio masiboekin eta elkartasun-kanpainekin erantzun zieten. Miguel Ángel Blanco Ermuko Alderdi Popularreko zinegotzi gazte bat bahitu eta gero erail zuten 1997an. Ordura arte terrorismoaren aurka egindako protesta handiena eragin zuen horrek.

1998ko irailaren 16an, filiazio nazionalistako alderdi eta erakunde sozialek gidatutako negoziazioek *Lizarrako Ituna* eragin zuten, eta haren ondoren, ETak su-etena iragarri zuen 1999ko abenduan, baina 2000ko urtarrilean bertan behera utzi zuen, hain zuzen ere Madrilan egindako Antonio García Blanco teniente koronelaren erailketarekin eta, geroxeago, Fernando Buesa Blanco buruzagi sozialista arabarraren eta Jorge Díez Elorza *ertzainaren* erailketekin.

ETAren amaierarantz

2006ko martxoaren 22an su-eten iraunkorra iragarri zen. Abenduaren 30ean, ETak indar handiko lehergailu bat leherrarazi zuen Barajasko T-4 terminalean. Ekintza hark bizia kendu zien Carlos Alonso Palateri eta Diego Armando Estaciori, eta euskal gizartearen gehiengoaren bake-itxaropenak zapuztu zituen.

2009ko ekainaren 19an Eduardo Puelles polizia bizkaitarra erail zuten, haren autoan itsatsitako lehergailu bat eztandaraziz. Egun batzuk geroago, Carlos Sáenz de Tejada eta Diego Salvá Lezaun guardia zibil gazteak hil zituzten Mallorcan. ETAren basakeriaren Espainiako azken biktimak izan ziren. ETak eraildako azken pertsona Jean-Serge Nérin jendarmea izan zen, Frantziako lurraldean tirokatuta. Baina une horretan ezer ez zen berdin. Milurteko berrian sartzearekin batera, euskal gizarteak gero eta argiago baztertzen zuen terrorismoa, poliziaren eraginkortasuna nagusitu egin zen eta nazioarteko testuingurua, batez ere I-11ko atentatuaren ondoren, ez zen aldekoa. ETA ezker abertzaleko zenbait sektoreren presioa sentitzen hasi zen; izan ere, ezker abertzalea bere hauteskunde-markak behin eta berriz legez kanpo uzten zituen testuinguru batean suizidio politikotik hurbil ze-goen. Testuinguru horretan, ETA indarkeria alferrikakoa zela planteatzen hasi zen.

2010eko irailaren 5ean, hain kalte handia eragin zuen erakundeak «ekintza erasotzaileen etena» iragarri zuen. Hala ere, oraindik pertsona askok jazarpen-indarkeria jasaten dute, eraso egiten diete eta, batzuetan, beren gizarte-bizitza jatorrizko herrietatik kanpo egin behar izaten dute. 2011ko urriaren 20an, «jarduera armatua behin betiko utziko zuela» iragarri zuen ETak. Prozesu luze baten ondoren, ETaren desegitea 2018an gauzatu zen, Frantziako Kanbo herrian.

b) *Denbora-lerroa*

Gaikako denbora-lerroa ez da kronologia hutsa (gertaeren zerrenda datekin). Testuingurua modu bisualean adierazteko estrategia bat da, non gertaera puntualak kokatzen diren, eta bereizita nabarmentzen dira testuinguruaren hainbat dimentsio. Hainbat dimentsio (edo gai) zerrenda bereizietan kokatzeak aukera ematen die ikasleei gaien el-karreraginei buruz eta aldi berean gertatzen diren mota desberdineko gertaera edo loturei buruz galderak egiteko eta ikertzeko. Halaber, aukera ematen du funtsezko fenomeno batzuetan izandako aldaketa- eta jarraipen-prozesuak bisualki nabarmentzeko.

*Denbora-lerroa erabiliz ikasleei planteak dakizkiekeen ariketak*¹⁸

Gaikako denbora-lerro hori jarduera pedagogikoak egiteko erabil daiteke. Jarraian, ariketa batzuk aipatuko ditugu adibide gisa.

1. *ariketa*. Eskatu ikasleei denbora-lerroari arretaz behatzeko eta ondoren bi galdera egiteko.

Zer egiten zait deigarri? Zer galdera sortzen zaizkit? Honako hauen moduko esaldien kopuru zehatz bat osatzeko eska dakieke:

- Ohartzen naiz...
- Neure buruari galdetzen diot zergatik...
- Neure buruari galdetzen diot zer dela eta...
- Neure buruari galdetzen diot zer esan nahi duen...

Adibidez, ikasleek Trantsizioko eta demokraziako biktima-kopurua diktaturakoa baino handiagoa dela nabaritu dezakete edo horri buruzko galderak egin, edo galdetu dezakete zergatik izan ziren Trantsizioaren garaiko gertaera adierazgarriak hain trinkoak, edo zergatik sortu ziren eskuin-muturreko talde terroristak bi aldi desberdinetan, edo, zergatik, ETArekin alderatuz gero, talde horiek lehenago desagertu ziren edo, azkenik, zergatik sortu, areagotu eta handitu zen berandu samar indarkeriaren aurkako gizartearen erantzuna.

2. *ariketa*. Eskaini ikasleei zerrendak eta aldiak dituen taula, baina gertaera zehatzik gabe, eta eskatu garrantzitsutzat jotzen dituztenak gehitzeko. Gero, haiekin eztabaida daiteke zergatik nabarmendu dituzten batzuk eta ez bestekak.

3. *ariketa*. Osatu indarkeriaren biktimei buruzko gaikako zerrenda, eta bertan kokatu beste biktima partikular batzuen kasuak, hala nola ikasgela bisitatzen duten biktimak, edo hezkuntza-komunitatearentzat eta hura dagoen gizarte-ingurunearentzat (familiartekoak, herriko pertsonak, etab.) esanahi berezia izan dezaketen beste batzuk.

4. *ariketa*. Gehitu gaikako zerrenda berri bat, ikasle bakoitzak edo talde osoak, beren bizitza pertsonaleko gertaera garrantzitsuak adie-

¹⁸ Baliabide hori hemen deskarga daiteke: (behin-behineko kokapenik gabe). Hainbat formatutan eskaintzen da (zerrenda eta datu gehiagorekin eta gutxiagorekin), erabilerak pedagogikoa errazteko, hainbat premiatara egokituta.

razteko, bai eta beren memoria pertsonal eta kolektiboen zatiak ere. Horretarako, komenigarria izan daiteke denbora-lerroa inprimatzea edo proiektatzea. Zerrenda hori bete ondoren, hausnarketa-ariketak egin daitezke hauen moduko galderei buruz: Zer testuingurutan gertatu zen gertaera hau edo hura? Zer ari zen gertatzen garai hartan, eta zertan eragin ahal izan zion gertatutakoari edo gertaera horiei buruz ditugun oroitzapenei?

5. *ariketa*. Gehitu gaikako zerrenda berriak gehitzea nabarmendu nahi diren fenomenoen arabera; adibidez, krisi ekonomikoak eta euskal industria-sarearen krisia, migrazioa, nazioarteko hainbat gertaera eta prozesu, etab. Zerrenda bereizietan irudikatuz gero, azter daiteke zer elkarreragin dauden fenomeno horien eta motibazio politikoko indarkeriaren eta haren eragileen sorreraren eta garapenaren artean.

2.1.3. *3. maila (Makro): Euskal gatazkaren eta indarkeriaren testuinguru historikoa*

Hirugarren testuinguru-mailak *esparru narratiboa* edo iraupen luzeagoko kontakizun historikoa berreraikitzea eskatzen du, euskal gatazkaren eta indarkeriaren jatorria, aldaketak eta jarraitutasunak ikusarazteko aukera emango duena. Esparru horretan, hainbat garaitan bere garapenean eragina izan duten prozesu sozial, politiko, ekonomiko eta kultural nagusiak jasotzen dira. Helburu hori ikastaro monografiko batean lor daiteke, edo, bestela, Historiako irakasgaian behin eta berriz errepikatzen den ariketa gisa. Horren bidez, arreta berezia jarri behar da jakiteko aldi historikoen azalpenak aukera ematen duen motibazio politikoko indarkeriaren erabilera justifikatzeko ala ez. Lehenago azaldu den bezala, horretarako, neurri batean, garrantzitsua da kontaketa eta azalpen historikoek fenomeno historiko eta sozialen konplexutasunari eustea, eta ez gehiegi sinplifikatzea.

Atal honetan, garai historiko desberdinen tratamenduan nabarmendu beharreko hainbat gai aipatzen ditugu. Narratiba historikoak aztertzeke dugun esperientziaren eta gazteek haietaz duten ulermenaren arabera, auzi horiek eragin handia dute euskal kasuan motibazio politikoko indarkeria legitimatzeko edo deslegitimatzeko.

5. KOADROA

Historiako aroetan nabarmendu beharreko kontuak

Antzinaroaren, Erdi Aroaren eta Aro Modernoaren Historia	
Nabarmendu beharreko alderdiak	Garrantzitsua, indarkeria deslegitimatze
—Zer harreman zegoen gaur egun Euskadi osatzen duten lurraldeen, gizartearen eta erakunde politikoen eta gaur egungo Espainian aro desberdinetan zeuden lurralde, gizarte eta erakunde politikoen artean: • Tribuak eta herriak. • Nafarroa, Gaztela eta Aragoiko erresumak. • Espainiako erresumak, Espainiako estatua, Espainiako nazioa. • Euskadi-Nafarroako lurraldeak, foru-sistema, lurralde historikoak, estatuko probintzia-sistema.	—Ustezko «euskal berezitasunaren» jatorriaren azterketa kritikoa.

Espainiako estatuaren eraketa	
Nabarmendu beharreko alderdiak	Garrantzitsua, indarkeria deslegitimatze
—Espainiako inperialismoaren prozesu historikoen eta Espainiako nazio-estatuaren eraikuntzaren arteko antzekotasunak, desberdintasunak eta erlazioak. —Espainiako eta Europako beste erkidego batzuetako prozesu balioki-deekiko kontrastea.	—Nazio-estatuaren eraikuntza-prozesuen eta haien zentralizazio-politiken berezkoko indarkeria ulertzea (asimetria-, menderatze-, diskriminazio- eta baztertze-erlazioak. —Erlazio horiei aurre egiteko erresistentzia- eta eraldaketa-moduak eza-gutzea (indarkeriarik gabeko formak barne). —Kolonialismoaren eta Estatu nazionalaren eraketaren arteko erlazioak ulertzea. —Nazio-estatu batean integratutako eskualde edo unitate politikoa izatearen eta botere inperial baten kolonia izatearen arteko desberdintasunak ulertzea. —Euskaldunen parte-hartzea aitortzea Espainiako prozesu kolonial eta inperialean.

XIX. eta xx. mendeak: euskal identitate kulturala, soziala eta politikoa eraikitzea	
Nabarmendu beharreko alderdiak	Garrantzitsua, indarkeria deslegitimatzeko
—Aurrena arrazaren zentraltasuna (erlijioaren aldetik ulertuta) eta gero hizkuntzaren zentraltasuna identitate kolektiboaren eraikuntzan. —Erljioak kulturen duen zentraltasuna eta politikarekin duen lotura (adibidez, foruzaletasuna, karlismoa, lehen euskal nazionalismoa, ETAren jatorrian duen eragina, Eliza katolikoaren rola). —I.tik III. Karlismaldira bitarteko bilakaera Espainian eta Euskal Herrian. III. Karlismaldiaren ondoren, Nafarroak bere foruak izaten jarraitzeko arrazoia. —Separatismoa - «bilakaera espainolista» Aranaren pentsamenduan. —Banka eta industrializazioa > euskal eliteen boterea eta sistema ekonomiko nazionalen sartzea. —Industrializazioa eta migrazioak > euskal gizartearen aniztasuna. —Eragile politikoen aniztasuna eta bilakaera (nazionalistak eta ez-nazionalistak, ezkertiarak eta eskuindarrak). Tokiko, nazioko eta nazioarteko gatazkak eta itunak. —Proiektu politikoen arteko desberdintasunak eta tentsioak (zentralismoa, foruzaletasuna, autonomia, inpendentzia).	—Garai desberdineko gatazken eta eragileen jarraitutasunak eta etenak ulertzea. Ez da borroka bera eta berdin-berdina. Kontraesanak daude haien artean. —Karlismaldien eta 36ko gerraren izaera zibila ulertzea. —Euskadiko esparru politikoaren aniztasuna ulertzea. —Frankismoaren aurkako oposizioan edo borroka eta mugimendu sozialen aurrerapenean nazionalismoak izandako nagusitasuna argitzea.

XX. mendea. Erreforma, gerra, diktadura eta demokrazia	
Nabarmendu beharreko alderdiak	Garrantzitsua, indarkeria deslegitimatzeko
— <i>II. Errepublikak</i>: Ahalegin erreformistak, batez ere autonomien eta Elizaren boterearen auzian. Euskal Herriarentzako esanahia eta eraginak. Beste erkidego batzuekiko konparazioa. — <i>1936ko Gerra Zibila</i>: Garapen nazionala eta adierazpen partikularrak Euskal Herrian. Euskal sektore sozial eta politikoen parte-hartzea, bai talde errepublikanoan, bai talde nazionallean. EAJren anibalentzia. Nazionalistak ez diren talde errepublikano eta ezkertiarren parte-hartzea talde nazionalaren aurkako borrokan, Espainian eta Euskadin. — <i>Gerra eta gerraostea</i>: Gerran eta gerraostean eragindako errepresio-motak: helburuak, dinamikak eta ondorioak. Errepresioaren kontrastea Espainiako hainbat lurraldetan. — <i>Diktadura</i>: Errepresioaren eboluzioa. Oposizioko gizarte-mugimenduen eta erakunde politikoen bilakaera (nazionalistak eta ez-nazionalistak). Bilakaera ekonomikoa, eta industrializazioaren eta protekzionismoaren eragina euskal ekonomian. — <i>Trantsizioa eta finkatze demokratikoa</i>: Jarraitutasunaren eta hausturaren arteko tentsioa. Itun politikoa-i-siltasunaren ituna. Diktadurako indar ekonomiko eta politikoen jarraitutasuna. Amnistia. Frankismoaren krimenen aurkako prozesu judizialik ez izatea. Erakundeen eta prozedura demokratikoen garapena. Eredu autonomikoaren lorpenak eta mugak.	— 36ko gerraren izaera zibila ulertzea. Ez zen izan Espainiak Euskadiren aurka egindako gerra. — Espainiako beste eskualde batzuetan izandako suntsipena zenbaterainokoa izan zen jakitea, ez bakarrik Euskal Herrian. — Espainiako beste eskualde batzuetan gerrako eta gerraosteko errepresio fisikoa eta politikoa zenbaterainokoa izan zen jakitea, ez bakarrik Euskal Herrian. — Gerraostean Euskadin errepresio fisiko txikiagoa izatearen arrazoiak ulertzea (Elizaren eragina eta Elizaren eta EAJren arteko harremana). — Honako hauen arteko tentsio- eta gatazka-iturriak ulertzea: a) ETaren eta nazionalismo independentistaren nahiz ez-independentistaren artean; eta b) ETaren eta autonomia demokratikoaren aldekoen artean. — Ulertzea zergatik gertatu ziren indarkeriaren biktima gehienak Trantsizioan eta demokrazia finkatzean, eta ez diktaduran.

Iturria: egileek egina.

2.2. Indarkeriaren adierazpena aztertzeke gako narratiboak

1. eta 2. koadernoetan planteatu dugun bezala, indarkeriazko iragana kritikoki ulertzeke, gertaerak testuinguru historikoan kokatzeaz haratago, gure komunitateetan dabilzan kontakizunen irakurketa kritikoa egin behar da, kontakizun horiek indarkeria normalizatu eta legitimatu dezaketen moduak zalantzan jartzeke.

1. koadernoan, indarkeriaren normalizazioaren hamar gako narratibo aurkeztu ditugu, hainbat herrialdetako Historiako ikasliburuen ikerketatik sortutakoak.¹⁹ Gako horiek indarkeriazko iragana kontatzeko hainbat mekanismo deskribatzen dituzte, indarkeria normalizatzen lagundu dezaketena; hau da, indarkeria normalizat, ohikotzat edo saihetsezintzat jotzen laguntzen dutena. Normalizazioa eta justifikazioa ez dira gauza bera. Indarkeriaren aurrean zenbait kezka adierazten dituzten kontakizunetan edo indarkeriaren ondorioak tamalgariak direla adierazten dutenetan ere, normalizazio-arrastoak aurkitu daitezke. Normalkuntzaren berezitasuna da, indarkeria berezko zer-bait bezala aurkezten duenean, problematikotzat jotzen dugunetik ateratzen duela eta, beraz, azaldu behar den horretatik. Normalizazioak hausnarketa kritikoa desaktibatzen du.

Gako narratiboak tresna analitiko eta pedagogikoak dira. Dau-den kontakizunak aztertzean, haiek aukera ematen digute indarkeriaren adierazpenaren funtsezko gai batzuetan arreta jartzeko (kontakizunak galdekatzeko funtsezko hamar puntu zehazten dituzte), eta hausnartzera bultzatzen gaituzte eta indarkeriaren kausei, eragileei, dinamikei, ondorioei eta kostuei buruzko kontzientzia kritikoa ahalbidetzen dute. Aldi berean, giltzarriek arrastoak edo jarraibideak eskaintzen dizkigute indarkeriazko iragana nola kontatzen dugun birdefinitzeko, eta ikasleak ikerketa aktiboan eta gogoeta kritikoa nola inplikatzeko ditugun jakiteko, hezkuntza historikoak indarkeria desnormalizatzen lagundu dezan. Hausnarketa etikoarekin batera, funtsezko urratsa izango da indarkeria deslegitimatzerari iristeko.

3. koadernoko atal honetan, gako narratiboak erabiliko ditugu, bereziki Euskadiko historia hurbilaren kontakizunean. Gako bakoitzerako,

¹⁹ Bermudez (2019, 2020), Bermudez eta Epstein (2020).

azalduko dugu ohiko kontakizun nagusiak —«aspaldi zaharreko gatazkaren kontakizunak»— nola eramaten duen indarkeriaren normalizazioa. Kontraste gisa, kontrako emaitza lortzeko zer egin behar den ere adierazten da.

6. KOADROA

Indarkeria normalizatzeko edo desnormalizatzeko gako narratiboak

Normalizazioa	Desnormalizazioa
Gatazka eta indarkeria identifikatzea.	Gatazka eta indarkeria bereiztea.
Indarkeria justifikatzen duen esparru narratiboa.	Indarkeria justifikatzen ez duen esparru narratiboa.
Narratiba ofizialen eta baztertzaileren nagusitasuna.	Kontakizunen askotariko koordinazioa.
Biktimen esperientzia eta ikuspegia baztertzea.	Biktimen esperientziaren eta ikuspuntuaren zentraltasuna.
Indarkeriarik gabeko ikuspegiak eta aukerak ikusezin bihurtzea.	Indarkeriarik gabeko ikuspegiak eta aukerak ikusaraztea.
Biktimagileen ardura lausotzea.	Biktimagileen ardura esplizitatzea.
Indarkeriazko gertaerak gertatzen diren gizarte-egituretatik aldentzea.	Indarkeria bultzatu eta sostengatzen duten gizarte-egiturak ikusaraztea.
Indarkeriaren kostuak eta ondorio suntsitzaileak ezkutatzea.	Indarkeriaren kostuak eta ondorio suntsitzaileak esplizitatzea.
Indarkeriaren bidez lortutako irabaziak ezkutatzea.	Indarkeriaren bidez lortutako irabaziak ikusaraztea.
Iraganaren, orainaren eta etorkizunaren arteko deskonexioa.	Iragana, oraina eta etorkizuna lotzea.

Iturria: egileek egina.

a) *Gatazka eta indarkeria identifikatzea / bereiztea*

Gakoa: Narratibak argi eta garbi bereizi behar ditu gatazka sozialak egotea eta gatazka horiei aurre egiteko indarkeria estrategia gisa erabiltzea. Hala egiten badu eta azaltzen badu gatazka sozialak nola

bihurtzen diren indarkeriazko gatazka, auzitan jar daiteke gatazka dagoenean indarkeria sortzen dela ezinbestean.

Ohikoa izan da, eta hala da oraindik ere, Euskal Herriko errealtate gatazkatsua monolitiko eta uniforme gisa aurkeztea, eta historian konstantea zenbait mendez. Hala, Euskadik Espainiarekin (edo Euskal Herriak Espainiarekin eta Frantziarekin) duen integrazioko-desanexioko gatazka identitario-politiko bat aurkezten da, historian zehar behin eta berriz agertzen dena, indarkeria erabiliz gehienetan eta inbaditzailearen asmo bidegabeen aurrean modu errektiboan beti. ETaren indarkeria erantzun-indarkeria, defentsa-indarkeria eta saihetsezin gisa irudikatzen da, eta, beraz, aukera bakar gisa, azken hamarkadetako Espainia demokratikoak (1978tik gaur egun arte) nahiz diktadura frankistaren Espainiak (1939-1975) Euskal Herriari jasanarazten dion zapalkuntza jarraituaren aurrean. Gainera, Gerra Zibilarekin (1936-1939) lotzen da —Espainiak Euskadiren aurka egiten duen gatazka gisa ulertuta— eta, handik, Karlistaldietara (1833tik 1876ra) atzera egiten da, edo Nafarroako Erresumak Gaztelako Erresumarekin bat egin zuen garaira, Fernando *Katolikoa* errege zela (xvi. mendearen hasieran).

Gatazka horren zehaztasunik gabeko denbora-jarraitutasuna haren batasun materialak ere indartzen du: edozein motatako gatazka (ekonomikoa, soziala, kulturala, ekologikoa, generokoa...) azpian dagoen gatazka handi eta bakarraren adierazpen partziala baino ez da. Horrela, Espainiarekin lotzen dira, adibidez, kapitalismo harrapakariaren ezarpena, eredu heteropatriarkala, krisi ekologikoa edo euskararen minorizazioa.

Horrelako aurkezpenen aurrean, komeni da beste aukera batzuk proposatzea, gutxienez hiru gai azpimarratzen dituztenak. Lehenik, gatazken alderdi positiboa, gizartea eraldatu eta eraikitzeko iturri gisa. Bigarrenik, gatazka-motak (ideologikoak, identitarioak, politikoak, sozialak, ekonomikoak, kulturalak...) eta gatazka horiek bereiztea, euren arteko harremanak alde batera utzi gabe. Eta, azkenik, indarkeriazko gatazkaren berariazko izaera edo, gutxienez, gatazkak kudeatzeko modu bat dela (desegokia eta ez-legitimoa) onartzea, bai eta gatazka borondatezkoa dela ere, ez beharrezkoa, eta ez dela beste baten ezinbesteko adierazpena.

b) Indarkeria justifikatzen duen / ez duen esparru narratiboa

Gakoa: Narratibak prozesu historiko zabalagoen testuinguruan kokatu behar ditu gertaerak, indarkeriaren ondorio negatiboak edo sun-

tsitzaileak argitzeko. Horrela, ez da justifikatuta agertuko helburu jakin batzuk lortzeko beharrezko bitarteko gisa, nahiz eta tamalgarria izan; edo, bestela esanda, gaitz-erdi gisa, baldin eta lortutako emaitzekin alderatzen bada.

Aspaldi zaharreko gatazkaren esparru narratiboan, kanpoko indarrek euskal herritar biktimizatu batzuen aurka etengabe eraso egi-tearen ideian oinarrituta, indarkeria askapenerako beharrezko eta justifikatutako bitarteko gisa agertzen da. Esparru horrek are gehiago distorsionatzen ditu gauzak borroka anticolonialaren kontakizunarekin bat egiten duenean, Espainiaren eta Euskadiren arteko harreman politiko, sozial eta ekonomikoen berezitasunak eta konplexutasunak ezkutatzen baititu.

Gainera, indarkeria erabiltzearen ondoriozko lorpenen bat nabarmentzen duten ETaren indarkeria terroristaren aurkezpen guztiak, edo ETaren ekintzen biktimak modu desegokian aurkezten dituztenak (borrokatu beharreko etsai gisa, Euskadin independentziaren eta sozialismoaren helburuak lortzeko oztopo gisa, jasandako giza galeren eta galera materialen ordain justifikatu gisa, lortu nahi den ondasun eta helburu handia lortzeko beharrezko gaitz gisa, albo-ondorio saihetsezin gisa edo akats soil gisa) indarkeria justifikatzeko moduak dira. Beste horrenbeste esan liteke, jakina, ETaren aurkako kontraterrorismoaren ezaugarriei buruz; izan ere, modu maltzurrean horrek ere, eragindako biktimen antzeko erabilera egiten du.

Aitzitik, garrantzitsua da azpimarratzea terrorismoaren asmoek, alderdi guztietan, porrot egin dutela, eta haren «lorpenen» azken neurria biktimei eragindako mina eta injustizia direla. Indarkeriazko iraganari buruzko kontakizuna birplanteatzean, funtsezkoa da azpimarratzea biktimek duintasun besterenezina dutela giza eskubideen teoriaren arabera eta, horregatik, ezin direla bitarteko huts eta, ondorioz, baztergarri bihurtu, berezko eta kanpoko bajen balantze makabro batean zenbatu daitezkeenak, edo saihetsezin bihurtu, ustez positiboak diren helburuak lortzearen ondorio negatiboak mingarriak izan arren. Horiek aurkezpen historikoko estrategiak dira, indarkeria errotik deslegitimatzen dutenak, ez testuingurutik kanpo uzten dutelako, baizik eta testuinguruan modu egokian jartzen dutelako.

Esparru narratiboaren aldaketa horrek ez du esan nahi gatazka identitario, politiko, sozial, ekonomiko, kultural eta abarren adie-

razpenak ezkutatzen direnik. Adibidez, funtsezkoa da Euskadiren indarkeriazko iragan hurbila estatu nazionalen eta, bereziki, Espainiako estatuaren eraketa-prozesuen esparru historikoan kokatzea. Dudarik gabe, diktadura frankista luzearen gogo zentralizatzaile, homogeneizatzaile eta errepresiboarekin dauden loturak ere marraztu behar dira. Baina iragana eta horrek orainarekin duen lotura kontatzeko hainbat modu daude, eta modu horiek ez dute, ezinbestean, indarkeria irtenbide beharrezko eta justifikatutako gisa adieraztera eramaten.

c) *Narratiben monismoa / pluralismoa*

Gakoa: Narratibak gertaera historikoei buruz eragileek (edo historialariek) zituzten ikuspegiak ezagutu eta adierazi behar ditu, historia kontatzeko beste modu batzuk baztertu edo desitxuratzen dituen narratiba bakarra erabili beharrean. Dauden ikuspegien aniztasuna hainbat modutan koordina daiteke: kontakizun kontrajarri gisa, kontakizun paralelo gisa, kontakizun osagarri gisa, edo ahots anitzeko narratibetan egituratuta. Narratibak ikuspegien aniztasuna eta berre-raikuntza historikoen izaera interpretatiboa islatzen dituen heinean, posible izango da indarkeriazko iraganari buruzko azalpenak eta haien oinarri diren baliotasun-oinarriak kontrastatzea. Horrela, zailago izango da kontakizun bakar bat inposatzea, egia absolutua eta eztabaidaezina balitz bezala.

Euskal Herrian bereizitako bi komunitate eta gerra batean elkarren aurka aritu diren bi talde egon ez diren arren, polarizazio ideologiko bat egon da —indarkeriak eragindakoa edo areagotua, hain zuzen—, eta polarizazio hori, hein batean bederen, ekoizpen «historiko» propio batek sortu, mantendu eta areagotu du. Ekoizpen horren ezaugarria aldebakartasuna, baldintzapen ideologikoa eta manipulazio interesatua dira, eta, hain zuzen ere, horiek zalantzan jartzen dute haren zorrotzatasuna eta izaera historikoa.

Horren ondorioz, gehiegi erabiltzen dira aurkezpen «historiko» partzialak. Aurkezpen horiek, beren partzialtasunean, ez dituzte aintzat hartzen beste batzuk, partzialak horiek ere, haiek osatu, kontrajarri edo zalantzan jartzen dituztenak. Alde horretatik, garrantzitsua da ikusaraztea zehaztasun historikoak aukera ematen digula (eta exijitzen duela) alderdi kontraesankorrak ere elkarrekin baieztatzeko (adibidez: histo-

rikoki ez litzateke zuzena izango Estatuko Segurtasun Indarrek Euskal Herrian legez kanpoko indarkeria erabili dutela azpimarratzea —bere-ziki, frankismoan eta Trantsizio demokratikoan izan zena— baieztapen horri erantsi gabe rol aipagarria izan zutela —kostu handiekin eta giza galera handiekin— indarkeria terroristaren aurrean euskal herritarren bizia, ondasunak eta eskubideak babesteko orduan).

Nolanahi ere, alde batera utzi behar dira bai aurkezpen bakar eta eksklusiboak (egia absolutua izatearen itxura ematen dutenak), bai bereizi gabeko aniztasuna duten aurkezpenak (bertsio guztietan zerbait egia dela aitortzen dute, nahiz eta bertsio hori erabat okerra edo falsua izan). Horrela, une honetan murgilduta gauden kontakizunen arteko ustezko borroka hau kontakizun desberdinen arteko elkarlan zintzo gisa aurkeztu beharko litzateke, gizalegez eta diziplinazko analisiaren bidez aurrez aurre jarrita, interpretazio guztiak, norberarenak eta besteenak, kritika irekiko jarreratik abiatuta, egian (esaten dena benetan gertatu da) eta justizian (ez du injustizia justifikatu nahi) oinarrituta.

d) *Biktimen esperientzia eta ikuspuntua baztertzea / zentraltasuna ematea*

Gakoa: Narratibak erdigunean jarri behar ditu indarkeriaren biktimak, beren esperientziak eta ikuspuntuak islatzen dituzten testigantzen bidez (biktimazio-esperientzia, jasandako kalteak, haientzat eta haien hurbilekoentzat utzitako ondorioak, eta indarkeriari nola egin dioten aurre eta nola gainditu duten). Indarkeria desnormalizatzeko, garrantzitsua da biktimei inposatutako sufrimendu bidegabea ikusaraztea (bestela, indarkeriazko iraganari buruzko kontakizunak minik gabeko indarkeriaren kontakizun gisa agertzen dira), bai eta biktimen eta biktimagileen arteko asimetria erradikala ikusaraztea.

Euskal Herriaren —eta Espainiaren— historia hurbilean, biktimak ez dira ikusarazten joan den mendeko azken hamarkadaren erdialdera arte, hau da, jarduera terrorista hasi eta handik hogeita hamar urtera arte. Asociación Víctimas del Terrorismo (AVT) 1981ean sortu bazen ere, haren jarduera ez zen ezagutu hamarkada bat geroago arte. 90eko hamarkadaren bigarren erdira arte, biktimek ez zuten presentzia sozialik izan. Hogeita hamar urte luzez ezezagunak izan dira, ezikusia-rena egin zaie eta, oro har, ez zaie aitortenik egin. Eta historiako ikasli-

buru gehienetan eta bakerako hezkuntza-programetan ez egotea adierazgarria da. Ordura arte, protagonismoa, paradoxikoki, biktimagileena izan da. Prentsako orriak talde terroristei eta haien kideei buruzko, kontrako edo aldeko albiste, azterketa eta adierazpenez bete dira. Biktimak, gehienetan, indarkeriazko ekintzaren subjektu pasibo huts gisa agertzen ziren, askotan anonimoak, inisial batzuen ondoren ezkutuak edo beren lanbideagatik bakarrik identifikatuak, eta zenbaki tragiko soil bihurtzen ziren.

Hala ere, 90eko hamarkadaren bigarren erditik aurrera, egoera aldatzen hasi zen pixkanaka-pixkanaka, eta biktimak zifrak, «helburu militarrak», nahi gabeko baina beharrezko ondorioak, «akats operatiboak» izateari uzten hasi ziren, eta hezur-haragizko pertsona bihurtu ziren, identitate konplexu eta propioarekin, objektibaezina eta, une horretan, haien biktimazioak dakarren bidegabekeria azaleratu zen. Gertaera hori oso modu bizian esperimentatzen da biktimen testigantza zuzena entzuten denean; hain zuzen ere, jasandako bidegabekiaren erabateko onarpenak ahalmena du bidegabekeria hori eragiten duen indarkeria erabat ez-legitimo bihurtzeko. Mende honetako lehen hamarkadaren erdialdetik aurrera, biktimen testigantzak ugaritu eta normalizatu egin dira gizartean, bereziki hezkuntza-esparruan. Horren adibide onak dira, besteak beste, *Adi-Adian* programa, *Herenegun!* hezkuntza-baliabidea edo *Terrorismoa Espainian* gaiari buruzko unitate didaktikoak. Hala ere, planteatu dugun bezala, oraindik bide luzea dago egiteko hezkuntza historikoan biktimak erabat integratzea lortzeko.

e) *Indarkeriazkoak ez diren aukerak ezkutatzea / ikusaraztea*

Gakoa: Narratibak desadostasuna adierazi zuten, indarkeria erabiltzearen aurka agertu ziren edo gatazkak kudeatzeko indarkeriarik gabeko estrategiak defendatu zituzten banakako edo taldeko eragile historikoak agertu behar ditu. Egokiena izango litzateke narratibak eragile horien ikuspegi berri ematea, eusten dieten gizarte-oinarrien berri, proposatutako edo erabilitako estrategien berri eta izan zituzten inpaktu eta ondorioen berri. Diskurtso-estrategia hori funtsezkoa da indarkeriaren ustezko ezinbestekotasuna zalantzan jartzeko.

Berrogeita hamar urte hauetan gure artean gertatutakoaren historia ezin da kontatu ETArri bakarrik protagonismoa emanez, indarkeriazko eragile nagusia bera izan arren. Ikusi dugunez, ikuspegi horretan ez be-

zala, biktimen protagonismoa azpimarratu behar da batez ere eta, hori egitean, egiaztatu behar da, gehiengoak, ia denek, uko egin ziotela mendeku hartzeari, bidegabeko indarkeriari beste batekin erantzuteari. Egiaztapen horretatik abiatuta —indarkeria ez da jasandako bidegabekeriaren erreakzio natural eta mekanikoa—, esku hartzen duten subjektuen panorama zabala irekitzen da, indarkeria erabiltzen ez dutenak, haren aurka daudenak edo gatazka politikoa kudeatzeko modu gisa baztertzen dutenak. Beste leku batean esan dugun moduan, frankismoaren aurkako oposizioa indarkeria baztertzen zuten estrategietatik garatu zen batik bat —PCEk diktaduran eta Trantsizioan izandako jokabidean ikus daiteke, adibidez— eta, horregatik, joera berezia dute demokrazian ere ETArek indarkeriari aurre egiteko. Trantsizio-prozesuaren baldintzei eta lorpenei buruzko eztabaida garrantzitsuez gain, nabarmentzekoa da Euskadiko eta Espainiako alderdi politiko gehienek erregimen frankistaren indarkeriarekin zerikusirik ez zuen irtenbideren bat aukeratu zutela. Bestalde, talde bakezaleek —*Bakearen aldeko Koordinakundea, Denon Artean, Bakea Orain, Elkarri, Lokarri...*—, beren artean desberdintasun handiak izanda ere, erabat baztertzen dute indarkeria eta, kasu askotan, indarkeriazko jazarpena jasaten dute horregatik.

Azkenik, batez ere lehen hamarkadetan, indarkeria gaitzetsi egiten zen eremu pribatuan, baina biktimekiko axolagabekeria zegoen eremu publikoan. Hala ere, euskal iritzi publikoaren bilakaerak erakusten du euskal herritar gehienek alde batera utzi dutela indarkeria helburu politikoak lortzeko erabiltzea. Hori guztia ezagutzera eman behar da eta duen protagonismoa nabarmendu behar da, indarkeriazko taldeen ekintzak eragiten duen liluraren eta talde horiek babesten dituen gizar-tearen zati minoritarioaren agerikotasunaren aurrean.

f) *Biktimagileen ardura lausotzea / esplizitatzea*

Gakoa: Narratibak ahalik eta modu esplizituenean eta testuinguruan jarrita azaldu behar du indarkeria-mota desberdinen erantzuleen ardura; hau da, hartu zituzten erabakiak, erabaki horiek hartzea eraman zituzten arrazoiak eta motibazioak, eta indarkeria eragin zuten ekintza puntual eta gizarte-jardunbideak erakutsi behar ditu. Bestela, indarkeriazko iraganari buruzko kontakizunak erantzukizunik gabeko indarkeriaren kontakizun gisa agertzen dira. Arduraren adierazpide

esplizitu horren bidez, ezin da motibazio politikoko indarkeriaren berriazko izaera instrumentala ezkutatu edo desegin, edo indarkeria gatazkari aurre egiteko erantzun natural edo oldartsua dela aditzera ematea.

Franco jeneralaren diktaduran Espainiako eta Euskadiko gatazka politikoean indarkeria erabiltzea ez zen ondorio naturala eta saihetsezina izan erregimenaren ez-legitimotasunaren eta giza eskubideen urratze sistematikoaren aurrean. Egia esan, barne-oposizioko protagonista nagusiek —PCEko militanteek— ez dute hura erabiltzen (berrogeita hamarreko hamarkadaren erdialdean, adiskidetze-estrategia nazionala planteatu zuten, ez indarkeriazko ekintzena). ETAk egindako lehenengo atentatu hilgarritik azkenekoraino, atentatu guztietan, aukera bidegabe hori hautatu zuen erabaki libre bat egon zen, beste erabaki batzuk hartzeko aukera izan arren. Txabi Etxebarrietak José Pardinesi bizia kentzea erabaki zuen eta, hala, sufrimendu bidegaberako bide luze bati ekin zion, aldi hartan eta haren ondorengo guztietan eragotz zitekeena. ETAre indarkeriazko estrategian planteatutako «ekintza-errepresioa-ekintza» espiralaren mekanismoen arabera, prozedurazko automatismoak daude, baina interpretazio hori okerra da eta erabaki pertsonalak eta indarkeriarik gabeko alternatibak ezkututzen ditu. Garai hartako tesuinguru-baldintzen (diktadura, errepresioa, torturak edo hilketak, eskubide-urraketak...) azalpen bakar batek ez du ezinbesteko egiten —eta are gutxiago justifikatu— indarkeria erabiltzea, eta ez du ezabatzen erabakiak hartu zituztenen erantzukizun pertsonala, antolatzea eta kolektiboa.

g) *Indarkeria bultzatzen eta sostengatzen duten gizarte-egituren abstrakzioa egitea / ikusaraztea*

Gakoa: Narratibak tesuinguruan jarrita deskribatu behar ditu indarkeriazko ekintzak eta jardunbideak. Horretarako, narratibak gatazkek sortzen dituzten harremanen eta egitura sozial, ekonomiko, politiko edo kulturalen elkarrekintza konplexua azaldu behar du (baliabideak, helburuak, beharrak edo eztabaidan dauden sinesmenak), erantzunak eragiten dituztenak, tentsioak eta kontraesanak kudeatzeko bitarteko gisa. Egiturazko indarkeriaren adierazpide hori funtsezkoa da, hezkuntza historikoa indarkeria ez errepikatzeko lagungarri izatea nahi bada.

Orain arte esandakoarekin jarraituz, eta kontraesanezko itxura izan arren, argi eta garbi esan behar da zein garrantzitsua den erabaki personal bidegabe eta okerrak sustatzen, ahalbidetzen edo onargarri egiten dituzten benetako baliabide estrukturalak aurkitzea. ETak indarkeriazko ekintza zergatik aukeratzen duen hobeto azaltzen da —baina ez du justifikatzen— diktaduran instituzionalizatutako indarkeriaren tesuinguru batean, indarkeriaren erabilgarritasuna eta eraginkortasuna erakusten baititu helburu jakin batzuk lortzeko. Gainera, egiturazko indarkeria horrek indarkeriazko erreakzioetara bultzatzen du, eta balazta solidoen edo inhibitzaile moralen bidez bakarrik lortzen da erreakzio horietan ez erortzea. Galtung-ek dioenez, indarkeria zuzen eta fisikoaoren azpian, indarkeria hori posible egiten duten egiturazko eta kulturazko indarkeriak daude. ETaren terrorismoaren kasuan, horrek guztiak eragiten du azterketa batzuetan —desegokiak, koaderno honetako irizpideen arabera— ETA «on» batez (diktaduran) eta beste «txar» batez (aldi demokratikoan) hitz egitea. Halaber, egitura- eta kultura-indarkeriaren kontzeptuak garrantzitsuak dira ikasleei honako hauek ulertzen laguntzeko: a) gizarte batean gertatzen den indarkeria ez dela zuzenean indarkeria erabiltzen duten taldeetara mugatzen; eta b) indarkeria erabiltzen duten taldeek babesa ematen dien gizarte-masatik jasotzen duten legitimazioari esker —etikoki onartezina— irauten dute. ETaren kasuan, demokrazia-garaian erakunde terrorista gisa iraun izana ez da behar bezala azaltzen, baldin eta horrekin batera ez bada azterketa bat egiten hura babestu duen edo are haren jarduera eskatu duen herritarren sektoreari buruz.

h) *Indarkeriaren kostuak eta ondorio suntsigarriak ezkutatzea / adieraztea*

Gakoa: Narratibak indarkeriak hainbat mailatan eta epe labur eta luzean eragindako kostu eta galeren ikuspegi integrala eman behar du, hala nola, trauma psikosoziala, kultura-ondarea suntsitzea, gizarte-mugimenduak desartikulatzea edo ahultzea, baliabide ekonomikoak galtzea edo ingurumena hondatzea. Eragindako kalteen tamaina eta galeraren zentzua argi eta garbi adieraztea funtsezkoa da indarkeriaren desnormalizaziorako; izan ere, agerian uzten du indarkeria hori ez dela kalte txiki bat, emaitza handiak lortzeko ezer gutxi sakrifikatzea eskatzen duena.

ETak erabilitako indarkeriak ez du —utilitarismo etikoaren ikuspegitik, ez pragmatismo baldarraren ikuspegitik— inolako lorpen edo onura sozialik bere baitan eta, hala ere, denbora luzez ezkutuan egon den arren, balantzeko «zorraren» zerrenda oso zabala eta bidegabea da. Giza mailan, zortziehun giza bizitza baino gehiago galdu dira, eta horien inguruko milaka kaltetu izan dira —senitartekoak, lagunak—; eta hainbat larritasun-mailatako dozenaka mila zauritu egon dira. Era berean, garrantzitsua da agerian uztea gizartearen eta gizartea osatzen duten herritarren eta erakundeen degradazio moral handia, nekez zenbatu daitezkeen galera ekonomiko milioidunak, gizarte-ehunaren eta bizikidetzaren suntsipena, bizitza politiko eta kulturala pobretzea, edo kausa zuzen eta legitimoen «kutsadura» (adibidez, antimilitarismoaren, ekologismoaren, euskalduntzearen, feminismoaren, sindikalismoaren esparruan). Ondorio sozial horiek iraupen luzekoak dira, eta Euskadin hainbat hamarkadatan indarkeria erabiltzearen ondorio dira. Zerrenda amaiezina izan daiteke, eta beti guztiz negatiboa. Aitzitik, ezin da aurkeztu proposaturiko helburu politikoen lorpen bakar bat ere, ez eta gizarterako baliagarria den onurarik ere, eta hori da iraganean indarkeria erabili edo bulztatu zutenek gaur egun duten dramarik handienetako bat.

i) *Indarkeriaren irabaziak ezkutatzea / ikusaraztea*

Gakoa: Narratibak, ahal den neurrian, indarkeriaren «ekonomia» esplizitu egin behar du. Hau da, agerian utzi behar ditu jokoan dauden interes sozialak, indarkeriara jotzea mobilizatzen dutenak; izan ere, horren ondorioz, gizabanako edo kolektibo gutxi batzuek indarkeria erabiltzetik onurak lortzen dituzten bitartean, gehienek haren kostuak ordaindu behar izaten dituzte. Hori funtsezkoa da indarkeriaren izaera instrumentala eta asimetria tipikoa erakusteko.

Sakrifizioaren ideologia, ideologia heroikoa, erakunde terroristekin eta haien kideekin batera datorrena, berreskuratu beharreko beste alderdi bat ezkutatzen saiatzen da: inguruan interes handiak eta askotarikoak daudela (sozialak, politikoak, ekonomikoak...). Horregatik, garrantzitsua da azpimarratzea talde eta pertsona batzuek etekin garrantzitsuak lortu dituztela indarkeriaren kontura, baina ia euskal gizarte osoak intentzionalitate politikoko indarkeria modu negatiboan jasan duela. Gainera, pentsa zitekeen «batzuei» (ez beti berberei, eta ez

arrazoi berberengatik) ez zitzaiera interesatzen indarkeria desagertzea, beren *modus vivendi* bihurtu zelako, negozio-proposamenak (adibidez, segurtasunekoak) egiteko aukera bihurtu zelako, beren interes politikoan aldeko «argudio» bihurtu zelako, norberaren baldintza ekonomikoak hobetzeko edo beste batzuei ukatzeko «aitzakia» bihurtu zelako. Gure artean ohikoa izan da ETako militanteek hurbileko erakundee-tako buruzagi politikoei gaitzespen gogorrek egitea, indarkeriazko ekintzak goraipatuz botere politikoaren eta estatus sozialaren maila jakin batzuk lortu dituztelako, baina klandestinitatearen kostuak beren gain hartu gabe. Nolanahi ere, azpimarratu behar da indarkeria erabili, babestu edo, besterik gabe, onartzen dutenek indarkeriaren onuradun garbiei egiten dieten kritika orok argudio-eragozpen larria duela: indarkeria erabiltzeari, babesteari edo onartzeari uzten badiote, hau da, indarkeria uzten bada, ustezko onuradun horiek berehala utziko diote onuradun izateari.

j) *Iragana eta oraina deskonektatzea / konektatzea*

Narratibak agerian utzi behar ditu iraganean izandako indarkeriaren, gaur egun dituen ondorioen eta etorkizuneko aukeretan izango duen eraginaren arteko loturak. Horrela, narratibek agerian uzten dituzte indarkeriazko iraganari buruzko ikerketa historikoaren asmoa eta potentziala.

Behin gure arteko asmo politikoko indarkeria desagertuta eta ETA, indarkeria hori gehien erabiltzen zuen erakunde terrorista, desegin ondoren, hori guztia iraganeko kontua dela eta horrek guztiak egungo bizitzan eta are gutxiago etorkizunean eraginik ez duela pentsatzeko tentazioa geratzen da. Zoritxarrez, hori ez da horrela. Euskadin eta Espainian mende erdiz jasandako indarkeriak ondorioak ditu orainaldian, azken hildakoa izan eta hamarkada bat geroago, eta gizartearen etorkizuna baldintzatzen du. Gaur egun ikasgelak betetzen dituzten gazteak indarkeria horren oinordekoak dira eta, 2. koadernoan erakutsi dugun bezala, indarkeria hori inguruan dituzten soziabilitate-moduetan eta eztabaida irekia zailtzen duen gizarte-mozalean nabaritzen dute, beren komunitateetan dabiltzan kontakizunen eta oroitzapen-zatien bidez barneratzen dute eta, kasu gehienetan, planteatu ezin dituzten eta aztertu ere ezin dituzten galderak sortzen dizkie. Eta hori ez da egiaztapen faktiko hutsa, eskakizun etikoa baizik: ezin da Euskal Herrian

orainaldia bizi, ez etorkizuna diseinatu, indarkeriaren iragan hori kritikoki onartu gabe. Beste leku batzuetan errepikatu den bezala, «orria pasatzeko» tentazioa gainditu behar da, gertatutakoaren egia sakon ezagutu behar da (adibidez, oraindik badira ehunka hilketa egiletza aitorturik eta epaiketarik gabe, milaka tortura-salaketa ikertu gabe, hainbat desagerpen argitu gabe...), gertatutakoa (auto)kritika eginez hartu behar da eta orainaren gainean proiektatu behar da, oraindik irauten duten ondorio negatiboak aurkitzeko eta ezagutzeko (gizarte-hausturak, ghetto sozialak, indarkeria natural bihurtzea, mesfidantza politikoa,...), eta jakin behar dugu indarkeriaren ondorio negatiboek hainbat belaunaldiz iraungo dutela gure gizartean, eta etorkizunean ere nahitaez azaleratuko direla.

2.3. **Proposatutako ariketen atzean dauden hezkuntza historikoko kasu pedagogiko batzuk**

Amaitzeko, koaderno honetan egin ditugun hausnarketa, iradokizun eta gomendioen atzean dauden lau planteamendu pedagogiko nabarmendu nahi ditugu, proposatutako ariketen zentzua ez distortsionatzeko kontuan hartzea komeni delako.

Analisi diziplinatua eta gogoeta kritikoa: Memoriaren historizazioa ez da soilik informazioa komunikatzea, ikasleek pasiboki jaso dezaten. Ikasleak analisi diziplinatuko eta gogoeta kritikoko ariketetan parte hartzera bultzatzeko aukera da, hainbat bidetatik jasotako informazioa erabiliz galderak egiteko eta erantzun arrazoituak sortzeko. Analisi diziplinatua pentsamenduaren eta kontzientzia historikoaren kategoria handien inguruan antolatu behar da (adibidez, kausalitatea, ardura, aldaketa eta jarraitutasuna, egia, ebidentzia eta interpretazioa, testuinguruan jartzea, narratiba, gogoeta etikoa, etab.). Esate baterako:

- Denbora-lerroaren bidez, sinkroniaren eta diakroniaren azterketa, aldaketaren eta jarraitutasunaren analisisa eta testuinguruan jartzea sustatzen dira.
- Testuinguru historiko konplexuak denbora-esparru desberdinetan berreraikitzeak kausalitate-aniztasuna, aldaketa eta jarraitutasuna ulertzea sustatzen du.

- Gako narratiboen bidez, indarkeriaren normalizazioaren inguruko kontakizun historikoak ikuspegi etiko batetik galdekatzeko eta sortzeko prozesua sustatzen da.
- Kontakizun eta ikuspegi desberdinak alderatuz, ezagutza historikoaren interpretazio-izaerari eta haren benetako asmoen oinarriei buruzko gogoeta sustatzen da. Horrek, bestalde, aukera ematen du historiaren izaera eztabaidatsua baina ez erlatibista ulertzeko.

Konplexutasunari eustearen garrantzia: Gertaera eta prozesu historikoak beti dira konplexuak, haietan artikulatzen baitira askotariko gizarte-dimentsioak, hainbat denbora- eta espazio-esparru, lankidetzaz- eta gatazka-erlazioen bidez lotutako askotariko eragileak, etab. Historia ulertzeko, gure analisisetan eta gogoetetan konplexutasun horretara «hurbiltzen» eta horri eusten ikasi behar da. Gehiegi sinplifikatutako kontakizun eta azalpen historikoak (adibidez, eragileak eta perspektibak, kausa-faktoreak, eraldaketak edo jarraitutasunak, eztabaida-puntuak eta abar ezabatzen dituztenak) indarkeria justifikatzeko edo normalizatzeko aurkezten dira. Bestalde, konplexutasuna ongi graduatuz gero, ezagutza historikoa interesgarriagoa da ikasleentzat eta, beraz, errazago ikasten da.

Narratiben arteko elkarriketa kritikoa: Kontzientzia historikoa historiaren eta memoriaren arteko elkarriketa kritikoaren bidez garatzen dela kontuan hartuta, hezkuntza historikoa ez da narratiba bakar baten irakaskuntzara mugatu behar, dela bertsio ofizial bat, dela bertsio kontra-hegemoniko bat, dela kontakizun adostu bat. Historiaren irakaskuntzak hainbat narratiba bildu behar ditu, eta eztabaida eta haien arteko elkarriketa sustatu.

«Historia zailen» hezkuntza-balioa: Gure planteamendu pedagogikoan, hezkuntza historikoak bake-kulturak eraikitzen laguntzeko funtzio soziala du. Horrek ez du esan nahi gatazkaren eta indarkeriaren tratamendu esplizitua saihestu behar denik. Aitzitik, bake-kulturak eraikitzeko, pertsonen iraganeko indarkerien ulermen kritikoa garatu behar dute, ulertze horrek indarkeria desnormalizatzen eta deslegitimatzen lagundu dezan. Planteamendu hori bat dator hezkuntza historikoaren esparruan gero eta garrantzi handiagoa duen ikerketa eta berrikuntza pedagogikoaren ildo batekin, hain zuzen ere, «historia zailak», «historia eztabaidagarriak» edo «indarkeriazko eta traumazko historiak» az-

tertu eta sustatzen dituenarekin. Prestakuntza etikoaren eta bakerako hezkuntzaren arloan, «gaizkiaren pedagogiaz» ere hitz egiten da, honako hauek aipatzeko: giza eskubideen urraketaren eta biktimazioaren esperientzietatik prestakuntza-irakaspenak ateratzea proposatzen duten ikuspegi eta estrategiak.

3

Gomendatutako baliabide pedagogikoak

Jarraian, irakasleek eta ikasleek erabil ditzaketen baliabide berri batzuk (2000. urtetik aurrerakoak) azalduko ditugu. Helburua ez da hautespen zehatza egitea, baizik eta gure ikuspegi pedagogikotik bereziki garrantzitsuak diren iradokizun batzuk eskaintzea.

3.1. Baliabide bibliografikoak

Fikziozkoak ez diren baliabide bibliografikoak

Historia

Eusko Jaurlaritzako Berdintasuna, Justizia eta Gizarte Politiketako Saila. *Euska! kasuan izandako bizitzeko eskubidearen aurkako urraketen argazkiak, herriz herri (1960-2010)*.

Fusi, Juan Pablo & Pérez, José Antonio (arg.) (2017). *Euskadi 1960-2011. Dictadura, transición y democracia*. Madril: Biblioteca Nueva argitaletxea.

López Romo, Raúl (2014). *Informe Foronda. Los contextos históricos del terrorismo en el País Vasco y la consideración social de sus víctimas (1968-2010)*. Valentin de Foronda Gizarte Historiarako Institutuak egina (EHU).

Rivera, Antonio (arg.) (2019). *Nunca hubo dos bandos. Violencia política en el País Vasco (1975-2011)*. Granada: Comares Historia.

Sáez de la Fuente, Izaskun (2011). *La opinión pública vasca frente a la violencia de ETA. Una mirada retrospectiva*. Bilbo: Bakeaz.

Fikziozkoak ez diren baliabide bibliografikoak
Etika Etxeberria, Xabier (2013). <i>La educación para la paz reconfigurada. La perspectiva de las víctimas</i>. Madril: Los Libros de la Catarata. Hainbat egile. (2019). <i>Del final del terrorismo a la convivencia</i>. Madril: Los Libros de la Catarata.
Pedagogia eta didaktika Arana, Ricardo; Harillo, Susana & Prieto, Jesús (2006). <i>Historias que nos marcan</i>. Bilbo: Bakeaz. Bilbao, Galo; De la Cruz, Cristina & Sasía, Pedro M. (2010). <i>Víctimas: todas iguales, todas diferentes</i>. Bilbo: Bakeaz. Portela, Edurne (2016). <i>El eco de los disparos. Memoria de la violencia</i>. Barzelona: Galaxia Gutenberg. Rivera, Antonio & Mateo, Eduardo (arg.) (2020). <i>Las narrativas del terrorismo. Cómo contamos, cómo transmitimos, cómo entendemos</i>. Madril: Los Libros de la Catarata.

Fikziozko baliabide bibliografikoak
Nobela grafikoa-komikia Cava & Seguí (2014). <i>Las oscuras manos del olvido</i>. Bartzelona: Norma. Cuadrado, Aurora; Rodríguez, Daniel; Tapias, Francisco; Pinedo, Alfonso eta Cecilia, Carlos (2020). <i>Dolor y memoria</i>. Gasteiz: Saure. De Isusi, Javier (2014). <i>He visto ballenas/ Baleak ikusi ditut</i>. Bilbo: Astiberri. Fejzula, Toni (2020). <i>Patria. Basado en la novela de Fernando Aramburu</i>. Bartzelona: Planeta Cómic. Zapico, Alfonso (2018). <i>Los puentes de Moscú</i>. Bilbo: Astiberri.
Kontakizunak Aramburu, Fernando (2006). <i>Los peces de la amargura</i>. Bartzelona; Tusquets. Zubizarreta, Patxi (2008). <i>Pikolo</i>. Irun: Alberdania. Zaldua, Iban (2018). <i>Como si todo hubiera pasado</i>. Bartzelona: Galaxia Gutenberg.
Nobela Aranburu, Fernando (2016). <i>Patria</i>. Bartzelona: Tusquets. Arriola, Antón (2021). <i>El ruido de entonces</i>. Donostia: Erein. De la Cruz, Aixa (2017) <i>La línea del frente</i>. Madril: Salto de página. Etzenike, Luisa (2008). <i>El ángulo ciego</i>. Bartzelona: Bruguera. Etzenike, Luisa (2018). <i>Absoluta presencia</i>. Bilbo: Ediciones El Gallo de Oro. Falcón, Lidia (2016). <i>El honor de Dios</i>. Bartzelona: El Viejo Topo. Portela, Edurne (2017). <i>Mejor la ausencia</i>. Bartzelona: Galaxia Gutenberg.

3.2. Ikus-entzunezko baliabideak

Fikziozkoak ez diren ikus-entzunezko baliabideak
Historia Azpillaga, Patxi (zuz.) (2016). <i>Tirabirak/Tiras que aflojan proiektua</i>. Eskuragarri hemen: http://www.tirabirak.eus/es/ Bardem, Miguel (zuz.) (2011). <i>El asesinato de Carrero Blanco</i> (2 ataleko tele-saila). Espainia: TVE & BocaBoca Producciones. Ibáñez, Maite (zuz.) (2012). <i>Por quién no doblan las campanas</i> (dokumentala). Espainia: K2000 / ETB. Ortega Santillana, Eterio (zuz.) (2011). <i>Al final del túnel</i> Bakerantza (dokumentala). Espainia: Idem 4, S.L. Sistiaga, Jon (zuz.) (2019). <i>ETA, el final del silencio</i> (6 ataleko dokumentala). Espainia: Movistar+.
Ética Atin, Begoña & Ibáñez, Montse (zuz.) (2009). <i>Mujeres en construcción</i> (dokumentala). Espainia: K 2000 & Batabat. Ayo, Fermín (zuz.) (2014). <i>Reconciliación</i> (ETBren dokumentala). Espainia: Filmak TV & Newmedia Euskadi. Juan Maria Uriarteren liburuan oinarritua (2013). <i>La reconciliación</i>. Santander: Sal Terrae. Espiau, Gorka (zuz.) (2012). <i>Hablan los ojos</i> (dokumentala). Espainia: TV3. Ibáñez, Maite (zuz.) (2013). <i>Glencree, el camino recorrido juntos</i> (ETBren dokumentala). Espainia: K 2000, ETBrako SAU. Sanjuan, Eduard & Pigrau, Mireia (zuz.) (2012). <i>El perdón</i> (TV3en erreportajea). Espainia: TV3. Vivanco, Karmelo (zuz.) (2015). <i>El valor de la autocrítica</i> (ETBren dokumentala). Espainia: Baleuko.
Pedagogia eta didaktika EGK&Eusko Jaurlaritzako Bakegintza eta Bizikidetzarako Idazkaritza Nagusia (2018). <i>Gazteon aukera: Elkarbizitzaren erronka</i>. Dokumentala eskuragarri, hemen: https://www.youtube.com/watch?v=Vn47To_SqsM&t=437s. Bertsio laburtua, hemen: https://www.youtube.com/watch?v=Vn47To_SqsM&t=437s. Gogora, Memoriaren, Bizikidetzaren eta Giza Eskubideen Institutua. <i>Memoriaren plaza proiektua: Testigantzak</i>. Eskuragarri, hemen: https://www.gogora.euskadi.eus/aa82-listtest/es/?r01kQry=tC:euskadi;TF:prensa_comunicacion;tT:entrevista;m:contentName.LIKE.testimo,documentLanguage.EQ.es;o:contentName.DESC;cA:r01etpd14e71f10898188cd913aa2dba210432d8fc;p:Inter. Deustuko Unibertsitatea, Mondragon Unibertsitatea & Euskal Herriko Unibertsitatea (2015). <i>Ahotsak proiektua</i> https://www.eskolabakegune.euskadi.eus/es/web/eskolabakegune/proyecto-ahotsak/presentacion.

Fikziozko ikus-entzunezko baliabideak

Cerezo, Enrique & De Clermont-Tonnerre (ekoizleak) & Taberna, Helena (zuzendaria) (2000). *Yoyes*. Frantzia: Mact Productions & Canal+.

Cobeaga, Borja (zuz.) (2014). *Negociador*. Espainia: Sayaka Producciones Audiovisuales, Canal+ España, ICAA, ETB.

García, Abel (ekoizlea) & Barroso, Mariano (zuzendaria) (2020). *ETA, la línea invisible. Cuando ETA eligió matar* (7 ataleko seriea). Espainia: Movistar+.

Malo, Pablo (zuz.) (2014). *Lasa eta Zabala*. España: Abra Producciones, ETB, ICAA, Eusko Jaurlaritzako Kultura Saila, Parsimonia, Televisión de Galicia (TVG).

Erreferentziak

Bermúdez, Ángela (2019). «The Normalization of Political Violence in History Textbooks: Ten Narrative Keys». *Historical Dialogues, Justice, and Memory Network – Working Paper Series*, No. 15.

— (2020). «Narrative justice? Ten tools to deconstruct narratives about violent pasts». In, Keynes, M., Åström Elmersjö, H., Lindmark, D., & Norlin B. (arg.). *Historical Justice and History Education*. Basingstoke: Palgrave Macmillan. (Presentsan)

Bermúdez, Ángela eta Epstein, Terrie (2020). «Las representaciones de pasados violentos en museos memoriales. Reflexión ética y enseñanza de la historia». *Journal for the Study of Education and Development/ Revista Infancia y Aprendizaje*. Zenbaki berezia: «Los usos populares de pasados violentos en entornos educativos», 25-39. <https://doi.org/10.1080/02103702.2020.1772541>

Carmena, Manuela; Landa, Jon-Mirena; Múgica, Ramón eta Uriarte, Juan M.^a (2013). *Euskal kasuan gertaturiko giza eskubideen urraketei buruzko oinarritzako txostena (1960-2013)*. Eusko Jaurlaritzako Bakegintza eta Bizikidetzarako Idazkaritza Nagusia. <https://bit.ly/30lkmtb>

Eusko Jaurlaritzako Barne Saila (arg.) (2008). *Talde inkontrolatuek, eskuin muturreko taldeek eta GAL-ek eragindako terrorismoaren biktimei buruzko txostena*. <https://bit.ly/3rpJrIF>

Gil, Lorena (2018ko urriak 18). «Terrorismoaren Biktimen Elkarrekin ikastetxeetara bidaliko den ETArri buruzko unitate didaktikoa erretiratzeko eskatuzion Eusko Jaurlaritzari». *El Correo*. Hemendik berreskuratua: <https://www.elcorreo.com/politica/solitica-gobierno-vasco-20181018115229-nt.html>

- Prieto, Jesús (2020). «*Terrorismoa* Espainian. Espainiako Historiarako Unitate Didaktikoa. Batxilergoko 2. maila». Hemendik berreskuratua: http://www.memorialvt.com/wp-content/uploads/2020/07/UD2-Terrorismo_en_España_eusk__IKASLEAK.pdf
- Sáez de la Fuente, Izaskun eta Bilbao, Galo (2018). «La problematización de la asunción ética de la perspectiva de las víctimas». In Varona, Gema, *Victimología: en busca de un enfoque integrador para repensar la intervención con víctimas*. Madrid: Aranzadi.
- Hainbat egile (2018). *Terrorismoa Espainian. DBHko 4. mailako Geografia eta Historiarako Unitate Didaktikoa. Irakasleentzako liburuxka*. Hemendik berreskuratua: http://www.memorialvt.com/wp-content/uploads/2020/07/UD2-Terrorismo_en_Espan%CC%83a_ALUMNOS.pdf
- Hainbat egile (2018). *Terrorismoa Espainian. DBHko 4. mailako Geografia eta Historiarako Unitate Didaktikoa. Irakasleentzako liburuxka*. Hemendik berreskuratua: http://www.memorialvt.com/wp-content/uploads/2021/04/terrorismoa_espainian_PROFESORADO_page-0001.jpg

Memoriari, Hezkuntza Historikoari eta Bakearen Eraikuntzari buruzko koadernoak